

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

10 ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ Η. ΧΑΡΗΣ

Δέκα σύγχρονοι ειδικοί και ένας λογοτέχνης του 19ου αιώνα εξετάζουν δέκα συστατικούς μύθους της φιλολογίας γύρω από την ελληνική γλώσσα. Οποσδήποτε έχουμε να κάνουμε με μύθους που ευδοκίμουν και σε άλλες χώρες, σχετικά με άλλες γλώσσες, ακόμα και τις πλέον ισχυρές και κραταιωμένες, όπως η γαλλική, η γερμανική, η αγγλική. Εδώ, όπως είναι φυσικό, εξετάζονται σε σχέση με τη δική μας γλώσσα, με τη συγκεκριμένη ιδιαιτερότητα, τη μακραίωνη ιστορία της, που τους ενισχύει και τους δραματοποιεί. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι μύθοι αυτοί, όταν δεν αποτελούν συγκροτημένη ιδεολογία, οφείλουν την ευρεία διάδοσή τους στην ιδεοληψία του αυτονοήτου που τους χαρακτηρίζει και, γενικότερα, στον βαθύ συναισθηματικό δεσμό μας με τη γλώσσα, το κατεξοχήν κοινωνικό αγαθό που μοιάζει άρρηκτα συνυφασμένο με την ταυτότητά μας, άρα την ίδια την ύπαρξή μας.

Στο αφιέρωμα επιλέχθηκαν δέκα από τους βασικότερους μύθους και αναζητήθηκαν «καθ' ύλην» αρμόδιοι πανεπιστημιακοί, γλωσσολόγοι και φιλόλογοι που αντιπροσωπεύουν όλο το φάσμα της διδακτικής, πανεπιστημιακής πείρας και έρευνας. Με τη σειρά που τυπώνονται εδώ τα κείμενά τους: Δ. Ν. Μαρωνίτης, Ευάγγελος Πετρούνις, Α.-Φ. Χριστίδης, Άννα Φραγκουδάκη, Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού, Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Γιάννης Βελούδης, Ελένη Καραντζόλα, Σπύρος Μοσχονάς, Μαρία Κακριδή-Φερράρι.

Για τη διάταξη των κειμένων ακολουθήθηκε ο ειρμός της σχετικής επιχειρηματολογίας, που αρχίζει από την «αειθαλή διαπίστωση» ότι η γλώσσα φθείρεται και οδηγείται στον αφανισμό:

1. αφετηρία συνήθως είναι μια γενεαλογική αναφορά στην αρχαία ελληνική γλώσσα (ΑΕ), αναφορά ιδιαίτερα γενικευτική κατά την οποία συγχωνεύονται ή ισοπεδώνονται οι διαφορετικές φάσεις της αρχαίας ελληνικής·
2. η ταύτιση που επιχειρείται βασίζεται κατά κανόνα στην αναγωγή του λεξιλογίου της νεοελληνικής γλώσσας (ΝΕ) σχεδόν αποκλειστικά στα «αρχαία ελληνικά»·
3. η ΝΕ θεωρείται πλέον απολύτως εξαρτημένη από τα αρχαία ελληνικά, και για την καλλιέργειά της τίθεται όρος απαραίτητος η γνώση των αρχαίων·
4. όσο όμως απομακρυνόμαστε από τα ΑΕ, η γλώσσα, υποτίθεται, φθείρεται, αφού η εξέλιξη ακριβώς της γλώσσας αντιμετωπίζεται με όρους φθοράς·
5. συστατικά αλλά και ενισχυτικά της «φθοράς» θεωρούνται τα λάθη, αδιακρίτως, και
6. ο δανεισμός από άλλες γλώσσες·
7. σαν απόδειξη για όλα αυτά προσκομίζεται μια επιφανειακή και προπαντός μονομερής παρατήρηση της γλώσσας των νέων·

8. το συμπέρασμα μοιάζει πλέον αβίαστο: η γλώσσα πεθαίνει, ή και πέθανε ήδη, με την καθιέρωση του μονοτονικού, που καταλύει την απαραβίαστη ως τώρα ιστορική ορθογραφία·

9. ο προηγούμενος μύθος, για την κατάλυση της ιστορικής ορθογραφίας, φωτίζεται αν ενταχθεί σ' έναν γενικότερο, βασικό μύθο, που ταυτίζει τη γλώσσα με τη γραφή της.

10. Το αφιέρωμα κλείνει με ένα κείμενο με το οποίο θα μπορούσε και να αρχίζει: την εξέταση της διάκρισης σε «πλούσιες» και «φτωχές» γλώσσες, διάκριση που υπόκειται σε όλους τους μύθους τους οποίους καταγράψαμε. Εδώ άλλωστε φαίνονται τα όρια και οι αντοχές του οικοδομήματος, και προπαντός ο ολισθηρός δρόμος της συλλογιστικής που προσπαθήσαμε να ανασυστήσουμε.

Οι περισσότεροι μύθοι «σχολιάζονται» παράλληλα μέσα από τον λόγο του Εμμανουήλ Ροΐδη, του μαχητικού δημοτικιστή που από αδυναμία έγραφε στην καθαρεύουσα, όπως το εξηγεί αλλού ο ίδιος. Του ανήκει αυτή η θέση εδώ, επειδή είναι ο πρώτος που αφιέρωσε ειδική μελέτη στα *Είδωλα* όπως τα ονόμασε τα οποία στοιχειώνουν τη σκέψη μας για τη γλώσσα. Από τη μελέτη αυτή, που δημοσιεύτηκε το 1893 και κυκλοφορεί τώρα στη σειρά των *Απάντων* του (Ερμής, Αθήνα 1978, 4ος τόμος, σ. 93-363), προέρχονται όλα τα παραθέματα που τυπώνονται πλάι στις σύγχρονες μελέτες.

"ΤΑ ΝΕΑ" Σάββατο, 16 Σεπτεμβρίου 2000

Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

Λίγα λόγια πρώτα για τους όρους «μύθοι» και «μυθοποίηση», οι οποίοι επιβάλλονται διά του τίτλου εδώ στην αρχαία ελληνική γλώσσα. Εξαρχής θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας μυθολογία θα μπορούσε, σχηματικά πάντοτε, να μοιραστεί σε τέσσερις εποχές: αρχαιότητα, βυζάντιο, τουρκοκρατία, νέος ελληνισμός. Για ευνόητους λόγους θα επιμείνω στην πρώτη εποχή.

Στον ευρύτερο χώρο της αρχαιογνωσίας, ειδικότερα στην περιοχή της ιστορίας των ιδεών, η λέξη «μύθος» χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται λίγο πολύ ως συμπληρωματικός και μάλλον αντίθετος όρος των λέξεων «λόγος» και «σκέψη». Η προηγούμενη διάκριση υπονοεί δύο διακεκριμένα (όχι κατ' ανάγκην και διαδοχικά) συστήματα έκφρασης και επικοινωνίας στον αρχαιοελληνικό κόσμο· πρώιμο, ακμαίο, όψιμο: παραδοσιακό και συλλογικό το ένα, εξατομικευμένο και κατά κάποιον τρόπο νεότερικό το άλλο· αλληγορικό το πρώτο, κυριολεκτικό το δεύτερο· φαντασιακό το προηγούμενο, εξορθολογισμένο το επόμενο. Προφανώς οι τρεις προτεινόμενες διακρίσεις παραείναι απλουστευτικές και βεβαίως δεν αποκλείουν την επιμειξία τους.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, προκειμένου για την αρχαία ελληνική γλώσσα αναγνωρίζονται από πολύ νωρίς μυθολογικού τύπου ερμηνείες της, οι οποίες εντούτοις απαντούν σε ριζικές περί γλώσσας απορίες, μερικές μάλιστα από τις οποίες παραμένουν ακόμη και σήμερα άλυτες. Οι σχετικοί πάντως μύθοι εύκολα μοιράζονται ανάμεσα σ' εκείνους που αφορούν τον αυτονόητο μάλλον προφορικό λόγο και σ' αυτούς που προσπαθούν να εξηγήσουν το αίνιγμα της γραφής. Καταλογίζω εφεξής σε τέσσερις κατηγορίες τα περί γλώσσας απορήματα που μπορεί κανείς να διακρίνει στην αρχαία ελληνική γραμματεία:

1. Μυθολογείται πρώτα η αρχαία ελληνική γλώσσα ως προς την καταγωγή και την εύρεσή της· κυρίως ως προς τη θεολογική, ανθρωπολογική ή μεικτή αφορμή της.
2. Μυθολογήματα επίσης εμφανίζονται, προκειμένου να κατοχυρωθούν η αρχαιότητα και η προτεραιότητα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας έναντι άλλων γειτονικών γλωσσών.
3. Μυθολογικές εξηγήσεις προτείνονται, για να αποφασιστεί ο πραγματολογικός, ή και οντολογικός, τύπος της γλώσσας σε αντίθεση προς τον συμβατικό της χαρακτήρα.
4. Μύθοι, τέλος, επινοούνται, για να υποστηρίξουν ως αδιαίρετο το ζεύγος «όμαιμον-ομόγλωσσον», στο πλαίσιο μιας αυθεντικής φυλετικής ιθαγένειας, εκεί μάλιστα που λίγο πολύ σκανδαλίζει η εμφάνιση κάποιας πολυγλωσσίας.

«Ρητορική» και «γραμματική» του αρχαίου ελληνικού λόγου

Τα μεν ελαττώματα [του αρχαίου τυπικού], η περιπλοκή, η ανώμαλία, η ασάφεια, η σύγχυσις, το άδοτατον, το πολύμορφον, ο όγκος και η παλυνειδία, εξακολουθούσι να υμνώνται ως προτερήματα μοναδικά, της δε τειωτέρας κλίσεως η ομαλότης και η ευχρηστία ν' αποκηρύττεται ως θαρβάρωσις και φθορά, διά τον μόνον λόγον ότι καλλίτεροι των της «Ερώφιλης» είναι οι στίχοι της «Αντιγόνης», και η περίοδος του Ισοκράτους στρογγυλωτέρα της του Μηνιάτη. Αντί των τύπων, συγκρίνονται προς αλλήλους οι συγγραφείς και, αντί δύο γραμματικών, παραβάλλονται δύο φιλολογίαι. Το αυτό ακριβώς ως αν παραβάλλοντο δύο αγάλματα προς εκτίμησιν ουχί της τέχνης των γλυπτών, αλλά της ποιότητος του μαρμάρου.

Και αληθές μιν είναι ότι μετά μακρούς αγώνας νυττύσαντες τέλος πάντων ν' ακούσωμεν εσχάτως παρά καθηγητού και πρώην καθηγητού του ημετέρου Πανεπιστημίου, κατά τούτο μόνον συμφωνούντων: «ότι πάντα έσα κοινώς λέγονται περί της υπεροχής της αττικής διαλέκτου ως διαλέκτου είναι προλήψεις παιδαγωγώδεις» [Δ. Βερναρδάκη, «Ψευδαιτικισμού Έλεγχος»] και ότι: «η θεωρία περί της συγενείας των αρχαίων τύπων και της ευτελείας των νέων είναι αξιολύπητος πλάνη» [Γ. Χατζδάκι, «Το Γλωσσικόν Ζήτημα»]: μικρόν όμως είναι το εκ των αποφάνσεων τούτων κέρδος, αν πρόκειται δι' άλλους ουσουδήποτε λόγους να εξακολουθήσωμεν και μετά ταύτας να ψιτακίζωμεν ως όρνεα τους αττικούς τύπους.

Εμμ. Ρετόης, Τα είδωλα, 220 κ.ε.

Δεν έχω τον χώρο να παραδειγματίσω τις προτεινόμενες τέσσερις απορηματικές κατηγορίες, οι οποίες αφορούν λιγότερο στην προφορά και περισσότερο στη γραφή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Είναι ωστόσο προφανές ότι οι διάφοροι αυτοί μύθοι περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας δεν πρέπει να θεωρούνται αυθαίρετοι και καταφρονητέοι, στον βαθμό που ανταποκρίνονται σε αναγνώσιμες ανθρωπολογικές και ιστορικές συνθήκες. Παρά ταύτα η αρχαιογνωστική επιστήμη, ειδικότερα η επιστήμη της γλωσσολογίας, επωμίζεται νομίμως την ευθύνη να διακρίνει τις τεκμηριωμένες γνώσεις μας για την αρχαία ελληνική γλώσσα από τις ιδεολογικές μεταμορφώσεις και παραμορφώσεις της, οι περισσότερες από τις οποίες σχηματίζονται στα ελληνιστικά και ελληνορωμαϊκά χρόνια, εφεξής εγκαθίστανται και προοδευτικώς εξωραΐζουν ως σήμερα το είδωλο πλέον της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ως μέτρο αξιολογικής σύγκρισής της με τη νέα ελληνική γλώσσα.

Η βασικότερη ιδεολογική (μυθολογική και μυθοποιητική) παρεξήγηση περί της αρχαίας ελληνικής γλώσσας αναγνωρίζεται στην αυθαίρετη ταύτισή της με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Σύμφωνα με τούτο το ιδεολόγημα, η υψηλή στάθμη της γλώσσας εξασφαλίζει εκ των προτέρων την υψηλή στάθμη της γραμματείας, ως σχέση μάλιστα αιτίου προς αιτιατό. Τούτο προφανώς σημαίνει αξιολογική πρόταξη πλέον της γλώσσας έναντι των γραμμάτων· σάμπως να πρόκειται για ένα είδος γλωσσικής γεννήτριας, προορισμένης να παράγει στο διηνεκές αξεπέραστης αξίας λογοτεχνικά και γραμματειακά έργα. Η μυθολογική και μυθοποιητική αυτή στρέβλωση ανάγεται στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια και κωδικοποιήθηκε από το γνωστό κίνημα και τους συντελεστές του πρώιμου και ύστερου αττικισμού.

Σε τούτο το σημείο αξίζει να θυμηθούμε ότι η αρχαϊκή και κλασική εποχή δεν φαίνεται να κατέχεται από γλωσσική αυταρέσκεια. Γλώσσα και γραμματεία συμβάλλονται, καλλιεργούνται και εξελίσσονται με συνεχή διάλογο-αντίλογο του παρόντος με το παρελθόν, χωρίς βεβαίως τούτο να σημαίνει μαθησιακή αχαριστία του πρώτου προς το δεύτερο. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια δεν σχηματίζεται κάποιος λογοτεχνικός κανόνας, μολονότι αναγνωρίζονται οφειλές στους θεμελιωτές των λογοτεχνικών ειδών και γενών, και προπαντός στον Όμηρο.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, με την αττικιστική προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία αρχαία ελληνική γλώσσα και αρχαία ελληνική γραμματεία λίγο πολύ

ταυτίζονται, τα λογοτεχνικά κατορθώματα της αρχαιότητας αποσυνδέονται πλέον από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα και θεωρούνται εφεξής υποχρεωτικά γλωσσικά πρότυπα. Σ' αυτό πάντως το μύθευμα περί της αρχαίας ελληνικής γλώσσας οφείλονται παρεπόμενες εμπλοκές του γλωσσικού μας ζητήματος και μια σειρά από συγγενικά ιδεολογήματα, τα οποία, για λόγους δημοσιογραφικής οικονομίας, εδώ μόνον επιγράφονται. Εννοούνται τα μυθεύματα για: (α) την καθαρότητα και τον άμεικτο χαρακτήρα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας· (β) την πρότυπη αξία της έναντι όλων των άλλων γλωσσών· (γ) την αδιατάρακτη συνοχή και συνέχειά της· (δ) το αμετάφραστό της· (ε) την αποκλειστική κληροδοσία της στους Νεοέλληνες. Τα ιδεολογήματα αυτά, τα οποία ταλαιπώρησαν για δύο σχεδόν αιώνες τη νεοελληνική παιδεία και εκπαίδευση, υφέρπουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ακόμη και σήμερα, μολονότι η δογματική υπεράσπισή τους οδηγεί συχνά σε πραγματολογικές αλλά και λογικές αντιφάσεις. Με μια τέτοια, κραυγαλέα, αντίφαση κλείνω το ιχνογράφημα τούτο περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Ενώ οι Νεοέλληνες, εν ονόματι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, διεκδικούν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ισοτιμία της νεοελληνικής γλώσσας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, στο εσωτερικό της χώρας καταφανώς υποτιμούν τη στάθμη της νεοελληνικής γλώσσας, την οποία θεωρούν, έναντι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ανεπαρκή. Πρόκειται για ένα είδος ακατανόητης ενδογλωσσικής ανισοτιμίας, η οποία οδηγεί στην αυθαίρετη υπόθεση ότι η νεοελληνική γλώσσα χρειάζεται συνεχώς την υποστήριξη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, για να καλύπτει τα κάθε λογής κενά της.

ΥΓ: Περιττεύει να πω ότι, ως κλασικός φιλόλογος, που χρόνια μελετώ την αρχαία ελληνική γλώσσα, αισθάνομαι φιλολογική έλξη προς αυτήν, την οποία εντούτοις είμαι υποχρεωμένος να υπερκεράσω, προκειμένου η απόσταση μεταξύ μύθου και λόγου για την αρχαία ελληνική γλώσσα να μην καταστεί αγεφύρωτο χάσμα.

Ο Δ. Ν. Μαρωνίτης είναι ομότιμος καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ετυμολογία και το Λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής

Ευάγγελος Β. Πετρούνιας

Η ετυμολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος που μελετά την προέλευση των λέξεων και έχει την υποχρέωση να δείξει από πού προέρχονται τόσο η μορφή τους όσο και οι βασικές τους σημασίες. Όμως οι παλιότερες ετυμολογίες της νέας ελληνικής (ΝΕ) παρουσιάζουν συχνά μια ψεύτικη εικόνα σχετικά με την προέλευση του λεξιλογίου αυτής της γλώσσας, που οφείλεται στην προσπάθεια, μέσα από έναν στείρο φορμαλισμό, να αναχθούν τα πάντα στα "αρχαία ελληνικά". Καθώς είχε δείξει κιόλας πριν από έναν αιώνα ο Γεώργιος Χατζιδάκις, οι βάσεις της λαϊκής νεοελληνικής γλώσσας βρίσκονται στην ελληνιστική κοινή, που αποτελεί σημαντικά διαφοροποιημένη εξέλιξη της κλασικής ελληνικής. Από άποψη πολιτικής ιστορίας, η ελληνιστική κοινή επεκτείνεται μέχρι και τη ρωμαϊκή εποχή. Με

τη δημοσίευση των ετυμολογιών του Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ) του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, νομίζω φάνηκε πως και της λόγιας γλώσσας οι βάσεις βρίσκονται στην ελληνιστική εποχή, και σε μικρότερο βαθμό στην κλασική ελληνική.

Όπως και σε άλλες γλώσσες, έτσι και στη ΝΕ υπάρχουν λέξεις "κληρονομημένες", δηλαδή λέξεις που είτε οι ίδιες είτε τα επιμέρους στοιχεία τους υπάρχουν συνεχώς στη γλώσσα για πολύ μεγάλο διάστημα, έστω και με τροποποιημένη μορφή και προφορά. Σύμφωνα με την τοποθέτηση που έγινε πιο πάνω, οι λέξεις αυτές ανάγονται τουλάχιστον στην ελληνιστική περίοδο: πατέρας (υπήρχε κιόλας στην κλασική ελληνική ως πατήρ), ανθρωπιά (δημιουργήθηκε το Μεσαίωνα, με βάση το παλιότερο ουσιαστικό άνθρωπος και το επίθημα -ιά), σπίτι (ήρθε από τα λατινικά κατά τη ρωμαϊκή περίοδο). Υπάρχουν επίσης μεταγενέστερα δάνεια, είτε λαϊκής προέλευσης: ζουμπούλι, είτε λόγιας: ιβουάρ, ιμπεριαλισμός. Τέλος, παρουσιάζονται και λόγιοι νεολογισμοί: ηχογραφώ.

Η ΝΕ όμως παρουσιάζει και ιδιαιτερότητες, που δεν συναντιούνται σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, ή συναντιούνται σπάνια. Για να γίνει κατανοητό αυτό, πρέπει να δοθούν εισαγωγικά μερικές βασικές πληροφορίες. Για ιδεολογικούς λόγους, δηλαδή εθνικούς, πολιτιστικούς, αλλά και για εσωτερικούς γλωσσικούς λόγους, όπως είναι οι χαρακτηριστικές μορφολογικές ομοιότητες ανάμεσα στα αρχαία και στα νέα ελληνικά, η ελληνική γλώσσα θεωρείται ενιαία, από την κλασική ή ακόμη και από τη μυκηναϊκή εποχή μέχρι σήμερα. Σε αντιπαράθεση, οι νεολατινικές, αλλιώς ρομανικές, γλώσσες, όπως τα ιταλικά, τα ισπανικά, ή τα γαλλικά, παρόλο που από χρονική άποψη η απόσταση ανάμεσα σ' αυτές και στα λατινικά είναι πολύ μικρότερη απ' ό,τι η απόσταση ανάμεσα στα σημερινά και στα κλασικά ελληνικά, δε θεωρούνται "ίδια" γλώσσα με τον πρόδρομό τους, τα λατινικά.

Όταν η σημερινή ελληνική γλώσσα ανάγεται σε τόσο παλιά εποχή, φυσικό είναι να παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην προφορά αλλά και στη σημασία των λέξεων, ενώ σε άλλες γλώσσες οι σημασιολογικές αλλαγές παρουσιάζονται πολύ πιο περιορισμένες. Φέρνω σαν παράδειγμα δύο λέξεις λαϊκής προέλευσης, που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για το νεότερο πολιτισμό: σταυρός, παράδεισος. Στην κλασική ελληνική, σταυρός σήμαινε "όρθιος πάσσαλος". Τη νέα της σημασία η λέξη την απέκτησε σαν μετάφραση του λατινικού *crux*. Η λ. παράδεισος, αρχικά δάνειο από τα περσικά, σήμαινε "κλειστό πάρκο Πέρση άρχοντα". Τη νέα σημασία της την απέκτησε σαν μετάφραση του εβραϊκού κήπος της Εδέμ. Μια δεύτερη ιδιαιτερότητα είναι ο λόγιος δανεισμός από παλιότερες περιόδους της γλώσσας, και βασικά από την ελληνιστική κοινή. Το φαινόμενο της επανεισαγωγής παλιών λέξεων το ονόμασα στην Εισαγωγή του ΛΚΝ: διαχρονικό δανεισμό. Παραδείγματα: δημοκρατία, αριστοκρατία, χθόνιος, η οδός.

Όπως φαίνεται από τα δύο τελευταία παραδείγματα, πολλές φορές τα δάνεια αυτά δε συμφωνούν με τους φωνολογικούς και τους μορφολογικούς κανόνες της λαϊκής γλώσσας, και μερικές φορές, όπως συμβαίνει με τα θηλυκά σε -ος, τροποποιούν σήμερα τους κανόνες της νέας

ελληνικής. Πολλές από τις επανεισαγμένες αρχαίες λέξεις αποδίδουν στην πραγματικότητα νεότερες ευρωπαϊκές έννοιες, έτσι ώστε η σημασία τους διαφέρει άλλοτε πολύ και άλλοτε λιγότερο από την αρχαία: η λ. τραγωδία σαν θεατρικός όρος διατηρεί την αρχαία σημασία της, αλλά στη σημασία "φριχτή κατάσταση" αποδίδει σημασία που απέκτησε στα γαλλικά. Μπορεί επίσης να σκεφτεί κανείς τη νέα σημασία της λ. φανταστικός (= εξαιρετικός). Η ριζική αλλαγή στη σημασία πολλών αρχαίων λέξεων είναι ένας από τους λόγους που οι σημερινοί Έλληνες δυσκολεύονται να μάθουν σωστά τα αρχαία ελληνικά· γιατί καθώς τα παλιότερα λεξικά δεν επισημαίνουν τις αλλαγές, ενισχύεται στο μυαλό του αναγνώστη η σφαλερή ταύτιση ανάμεσα στη σημερινή και στην παλιά σημασία.

Μια τρίτη ιδιαιτερότητα οφείλεται στην ύπαρξη αυτού που αλλού το ονόμασα διεθνή ελληνικά. Καθώς διάφορες ανθρώπινες δραστηριότητες διαμορφώθηκαν κατά την ελληνική αρχαιότητα, πολλοί όροι που τις εξέφραζαν πέρασαν σε άλλες γλώσσες, και ιδίως στα λατινικά. Από τα λατινικά, με τη λατινική πια μορφή τους, και μαζί με λατινικές λέξεις, κληροδοτήθηκαν στις νεότερες γλώσσες: αθλητής, φιλοσοφία, μουσική, ιστορία, αστρονομία. Η κατάσταση αυτή δημιουργήσε προηγούμενο, έτσι ώστε σήμερα οι νεότερες γλώσσες δανείζονται και απευθείας λέξεις από τα αρχαία ελληνικά, όπως φυσικά και από τα λατινικά: ερωτικός, πολιτική, δημοκρατία. Μερικές λέξεις που πέρασαν πολύ νωρίς στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσα από τη λαϊκή παράδοση μπορεί να έχουν αλλάξει τόσο, ώστε η καταγωγή τους να μη διακρίνεται με την πρώτη ματιά: π.χ. στα αγγλικά church < κυρι(α)κόν, police < πολιτεία. Το σημαντικότερο όμως είναι πως, επεκτείνοντας αυτή την παράδοση, εκατοντάδες χιλιάδες λέξεις με βάση αρχαία ελληνικά και λατινικά λεξικά στοιχεία δημιουργούνται σήμερα, για εξυπηρέτηση των νεότερων αναγκών. Μερικές είναι σύμφωνες με τους σημασιολογικούς και μορφολογικούς κανόνες των δύο κλασικών γλωσσών: πανδαιμόνιο, ακουστική. Συχνότερα όμως δε συμφωνούν με αυτούς, αφού δημιουργούνται για εξυπηρέτηση των σημερινών αναγκών και όχι για επίδειξη αρχαιομάθειας: μικρόβιο, ορθοπαι(ε)δική, ουτοπία, πανόραμα, πολυκλινική. Οι λέξεις αυτές έρχονται και στα νέα ελληνικά σαν δάνεια από τις νεότερες γλώσσες, και φυσικά τροποποιούν τους μορφολογικούς και σημασιολογικούς κανόνες της ελληνικής. Τα δάνεια μπορεί να είναι είτε απευθείας, δηλαδή με δανεισμένη και τη μορφή και τη σημασία: ιβουάρ, κομπιούτερ, ή να αποτελούν μετάφραση ξένων λέξεων. Το αγγλικό skyscraper μεταφράστηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, και στα ΝΕ ήρθε σαν ουρανοξύστης.

Στη γλώσσα μας όμως τα μεταφραστικά δάνεια είναι πολύ συχνότερα από ό,τι σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, γιατί παλιότερα οι μορφωμένοι φαντάζονταν πως η ύπαρξη δανείων σε μια γλώσσα είναι «δείγμα φτώχειας, παρακμής» κτλ., και αντικαθιστούσαν τα απευθείας δάνεια με μεταφραστικά, ώστε να μην είναι προφανής ο δανεισμός. Στη λαϊκή γλώσσα υπήρχε η λ. φαμίλια, απευθείας δάνειο από το ταλικό famiglia. Στη λόγια γλώσσα όμως αντικαταστάθηκε από τη λ. οικογένεια, που αποτελεί μετάφραση της ιταλικής λέξης, και αποσκοπούσε στο να αποκρυβεί το γεγονός του δανεισμού. Η μετάφραση στηρίχτηκε στην αρχαία λ. οικογενής «δούλος γεννημένος στο σπίτι», που αντιστοιχεί περίπου προς το λατινικό famulus, ετυμολογικό πρόδρομο του ιταλικού famiglia. Στα αρχαία ελληνικά, η φαμίλια, οικογένεια, λεγόταν οίκος, ή οικία. Και τα μεταφραστικά δάνεια είναι δυνατό να τροποποιούν τους κανόνες της ελληνικής: ακταιωρός (< γαλλ. garde-cotes), πολυμέσα (< αγγλ. multimedia). Η λόγια προέλευσης ανωνυμία ο οποίος είχε μπει κιόλας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, όπως διαπιστώνουμε από το έργο του Κύπριου ιστορικού Λεόντιου Μαχαιρά, αρχικά με τη μορφή ο ποίος, η ποία, και ήτανε μετάφραση του γαλλικού le quel, la quelle. Πολλές φορές μάλιστα συμβαίνει κάποια λέξη να μπήκε στη νεότερη ελληνική από διπλό δρόμο, σαν δάνειο μορφής από τα αρχαία ελληνικά και σαν δάνειο σημασίας από τις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, ιδίως τα γαλλικά. Το φαινόμενο αυτό το ονόμασα αλλού δυσυπόστατο δανεισμό, και, απ' όσο ξέρω, πρόκειται για ιδιαιτερότητα που δεν παρατηρείται, τουλάχιστον σε ευρωπαϊκές γλώσσες. Ο αρχαίος αριστοτελικός όρος υπάλληλοι, που αναφερόταν σε έννοιες της λογικής, μεταφράστηκε στα γαλλικά σαν: subalternes. Όμως με την ίδια λέξη χαρακτηρίζονταν στα γαλλικά και οι κατώτεροι υπάλληλοι: employes subalternes. Στα νέα ελληνικά χρησιμοποιήθηκε η αρχαία λέξη με τη γραφειοκρατική σημασία της γαλλικής· και

βέβαια δεν υπονοούμε πως οι Έλληνες υπάλληλοι έχουν κάποια ιδιαίτερη ροπή προς τη φιλοσοφία, και ειδικά την αριστοτελική!

Σε γλώσσα με τόσο μακραίωνη ιστορία είναι φυσικό να παρουσιάζονται και τυχαίες αναδημιουργίες, που δυστυχώς συχνά παρερμηνεύονται. Δύο παραδείγματα: Στα παλιότερα λεξικά η λ. τραπεζαρία θεωρείται μεσαιωνική. Στα μεσαιωνικά ελληνικά όμως τραπεζαρία ήταν θηλυκό του τραπεζάριος, και σήμαινε την καλόγρια την επιφορτισμένη με την τήρηση της τάξης στην αίθουσα φαγητού των γυναικείων μοναστηριών. Ωστε η μορφολογική της ανάλυση είναι: τραπεζάρ(ιος) -ία, ενώ η σημερινή λέξη αναλύεται: τραπέζ(ι) -αρία (σύγκρινε: τζαμ-αρία). Η λ. καπνιστήριο είναι νεότερη μετάφραση των γαλλικών *fumoir*, *salon a fumer*. Στα παλιότερα λεξικά όμως παρουσιάζεται σαν μεσαιωνική ή ελληνιστική. Η σπάνια αυτή παλιά λέξη σήμαινε: "θερμό λουτρό" ή ίσως "θυμιατήρι", και βέβαια δεν είχε σχέση ούτε με τσιγάρα ούτε με πούρα. Οι παλιότεροι ετυμολόγοι θα μπορούσαν να είχαν αναρωτηθεί, τι είδους ταμπάκο κάπνιζαν άραγε οι Βυζαντινοί πριν από την ανακάλυψη της Αμερικής; Αλλά ο στείρος φορμαλισμός δεν ενδιαφέρεται για λογικές ερωτήσεις.

Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα· η αυτονομία της δημοτικής

Α.-Φ. Χριστίδης

Η αντίληψη που καλλιεργήθηκε τα τελευταία χρόνια ότι η επάρκεια στη νεοελληνική γλώσσα -στη δημοτική- εξαρτάται από τη γνώση της αρχαίας δεν μπορεί να κατανοηθεί και να αξιολογηθεί, αν δεν ενταχθεί σε ένα γενικότερο πλέγμα προϋδεασμών -ακριβέστερα προκαταλήψεων- που συνδέονται με τις περιπέτειες των γλωσσικών συζητήσεων στον ευρύτερο χώρο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας. Οι προϋδεασμοί αυτοί μπορούν να διακριθούν σε ευρύτερους και στενότερους. Στους πρώτους ανήκει η αντίληψη, που κυριαρχεί σχεδόν απολύτως ως τον 19ο αιώνα (αιώνα των επιστημών και αιώνα γέννησης της γλωσσολογίας), για τη γλωσσική αλλαγή ως "φθορά" και "αλλοίωση". Η αντίληψη αυτή καθορίστηκε από δύο συστατικές αξιολογήσεις της γλωσσικής πραγματικότητας. Η πρώτη αναδεικνύει ως μέτρο γλωσσικής επάρκειας και

ποιότητας πρότυπες γραμματειακές γλώσσες (αρχαία ελληνική, λ.χ., και λατινική), αποκλίσεις από τις οποίες -ή αλλιώς, εξελικτικές αλλαγές- θεωρούνται ως συμπτώματα γλωσσικής παρακμής. Το κίνημα του αττικισμού, όπως διαμορφώνεται στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια για να συνεχίσει, με διάφορες παραλλαγές, την πορεία του ως τον 20ό αιώνα, αποτελεί γέννημα μιας τέτοιας αξιολόγησης. Και η εξωγλωσσική γείωση αυτής της αξιολόγησης -προκειμένου για τον πρώιμο αττικισμό- βρίσκεται στη νοσταλγία για την "καθαρότητα" και την "ευγένεια" της αττικής διαλέκτου, της διαλέκτου της μεγάλης κλασικής γραμματείας, όπως αντιδιαστέλλεται με την "αλλοίωση" της κοινής, μέσα στις συνθήκες της διευρυμένης ελληνοφωνίας της ελληνιστικής εποχής και στη σύνδεσή της με τη ρωμαιοκρατία, ως εποχή παρακμής.

Ανάλογες στάσεις παρατηρούνται βέβαια και σε άλλα ιστορικά συμφραζόμενα. Κατά τον 18ο αιώνα μαίνεται στη Γαλλία "η διαμάχη των αρχαίων και των μοντέρνων". Υποστηρίζεται με πάθος η εκφραστική ανεπάρκεια της νεότερης γαλλικής σε σύγκριση με τις κλασικές γλώσσες. Και στην περίπτωση αυτή, η διαμάχη αφορούσε, τελικά, το παρόν: αυξανόμενη κυριαρχία της καθομιλούμενης, υποχώρηση της λατινικής και συνακόλουθη εκκοσμίκευση, άνοδος της αστικής τάξης, ο "ορίζοντας" της Γαλλικής Επανάστασης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι αυτή ακριβώς της εποχής μαίνεται και η διαμάχη για τους νεολογισμούς, για την ανάγκη εμπλουτισμού της γαλλικής γλώσσας με νέους όρους. Ο κύριος αντίπαλος αυτού του εμπλουτισμού είναι ο συντηρητικός γλωσσικός κλασικισμός, που θα ηττηθεί από τη Γαλλική Επανάσταση, εποχή θριάμβου για τη νεολογική επέκταση της γαλλικής γλώσσας. Και η αντεπανάσταση -τόσο ως κίνημα, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, όσο και ως νικητής, αργότερα- θα επιτεθεί στη γλωσσική πολιτική του 1789, χαρακτηρίζοντάς την ως "κατάχρηση των λέξεων". Στα 1797, λ.χ., κυκλοφορεί ένα φυλλάδιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Για τον φανατισμό στην επαναστατική γλώσσα".

Η αξιολόγηση των ομιλούμενων μορφών γλώσσας με μέτρο πρότυπες γραμματειακές γλώσσες ή χρήσεις συναρτάται (και κάποτε ταυτίζεται) και με τη ρητή κοινωνική αξιολόγηση των γλωσσικών χρήσεων: τη διάκριση μεταξύ της "καλής χρήσης" της γλώσσας, που ανήκει στους "εκλεκτούς" της κοινωνικής στρωματογραφίας και στην "κακή χρήση" που ανήκει στην ακαλλιέργητη πλειοψηφία. Η -ιστορικά- οριζόντια αυτή αξιολόγηση, ουσιαστικά, ενοχοποιεί τη "μάζα" των χρηστών για την "αλλοίωση" και την "παρακμή" της γλώσσας. Όλα τα κινήματα γλωσσικού συντηρητισμού προσυπογράφουν, ρητά ή υπόρητα, αυτή την αξιολόγηση. Και δεν θα μπορούσε να ήταν αλλιώς: η έννοια της πρότυπης γλώσσας -και μάλιστα με τη μορφή της γραμματειακής, μη ομιλούμενης, γλώσσας- ή της πρότυπης χρήσης υπονοεί τον "εκλεκτό", πρότυπο χρήστη. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Vaugelas (Γαλλία, 18ος αιώνας): "Για μας ο

λαός είναι κάτοχος μόνον της κακής χρήσης".

Επέμεινα κάπως στο ευρύτερο πλαίσιο των στάσεων απέναντι στο ζήτημα της ιστορίας των γλωσσών και της γλωσσικής αλλαγής, γιατί έτσι μπορεί να φωτιστεί η ιστορικότητα αυτών των στάσεων -η διασύνδεσή τους, με άλλα λόγια, με το ιστορικό παρόν που τις γεννά και τις καθιστά δραστικές. Στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας και της ιστορίας της υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες ιδιαιτερότητες που αντανakλούν κάποιους στενότερους προϋποθέσεις. Πρόκειται για τον ρόλο της αρχαίας (ή της αρχαιότροπης) ελληνικής γλώσσας στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η υποτίμηση της ομιλούμενης γλώσσας, στο πλαίσιο του μακραιώνου αττικισμού (ελληνιστικού και βυζαντινού), θα αποκτήσει στον 19ο αιώνα -τον αιώνα της ελληνικής εθνογένεσης- μια νέα διάσταση: η γλώσσα (ως καθαρεύουσα) θα κληθεί να επιβεβαιώσει τη συνέχεια με την αρχαιότητα και -το σημαντικότερο- την ευρωπαϊκή ταυτότητα των Νεοελλήνων. Η "λόγια" γλώσσα -"ομόφωνος", "ομογενής", "ομότροπος" με την αρχαία ελληνική- καλείται να αποδείξει στους καχύποπτους δυτικούς διαχειριστές της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς τη δικαιοματική, καταγωγική, συμμετοχή του νεότευκτου νεοελληνικού εθνικού κράτους στο τεράστιο αυτό πολιτισμικό κεφάλαιο. Και η συμμετοχή αυτή θα είναι -ταυτόχρονα- συμμετοχή στην ευρωπαϊκή "οικογένεια". Κατά τη διατύπωση του Λιβαδά (όπως την παραθέτει ο Ροϊδής) «όσον απέχουσιν οι σήμερον Έλληνες [της αρχαίας] τοσούτον κληθήσονται βάρβαροι υπό των αλλοφύλων, όσον δε αναλαμβάνουσι το απολωλός κατ' ολίγον, τοσούτον επαινεθήσονται και δοξασθήσονται παρ' αυτοίς». Η "πρότυπη". γλώσσα και η συνακόλουθη άρνηση της γλωσσικής αλλαγής θα αποκτήσει έτσι μια νέα σημασιοδότηση μέσα στις νέες συγκυρίες. Υπάρχει, βέβαια, ο δημοτικιστικός αντίλογος, συνεχιστής της παράδοσης του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ο αντίλογος αυτός, ωστόσο, δεν θα καταφέρει να "εκθρονίσει" από το βάθρο της επίσημης εθνικής ιδεολογίας την "πρότυπη" γλώσσα παρά μόνο το 1976 και αφού έχει μεσολαβήσει -ανασταλικά, υπέρ της καθαρεύουσας- ο "στιγματισμός" της δημοτικής μέσω της σύνδεσής της με το αριστερό κίνημα και -ανατρεπτικά, κατά της καθαρεύουσας, αυτή τη φορά- ο καταληκτικός στιγματισμός της καθαρεύουσας μέσω της σύνδεσής της με τη δικτατορία.

Μετά το 1976 η συζήτηση για τη σχέση αρχαίας και νεότερης ελληνικής συνεχίζεται, ανασηματοδοτημένη στο πλαίσιο των νέων συγκυριών. Η ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας στην πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία παράγει το επιχείρημα της "κακοποίησης" της ελληνικής γλώσσας -επιχείρημα που συγκαλύπτει τη διαφωνία "επί της ουσίας" μεταθέτοντάς την σε ένα χώρο, τη γλώσσα, που μπορεί να προβληθεί ως ένα απειλούμενο "κτήμα ες αεί". Οι παρεμβάσεις στη διδασκαλία των ανθρωπιστικών μαθημάτων και η -πρόσκαιρη- κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων στο γυμνάσιο παράγουν το επιχείρημα της γλωσσικής "αναπηρίας" του χρήστη της νέας ελληνικής, εάν δεν ξέρει αρχαία ελληνικά. Επιχείρημα παντελώς άκυρο, στον βαθμό που η γνώση της μητρικής γλώσσας δεν προϋποθέτει τη γνώση προγενέστερων σταδίων της. Η γνώση αυτών των προγενέστερων σταδίων προσθέτει γνώσεις για τη μητρική γλώσσα αλλά δεν αποτελεί όρο γνώσης/απόκτησης της μητρικής γλώσσας. Εάν δεν ίσχυε αυτό, τότε θα περίμενε κανείς ότι και στις περιπτώσεις άλλων γλωσσών θα ανέκυπτε το ίδιο ζήτημα: οι Ισπανοί, οι Γάλλοι, οι Πορτογάλοι και οι Ιταλοί θα έπρεπε να θεωρούνται επαρκείς χρήστες των μητρικών τους γλωσσών μόνο εάν ξέρουν λατινικά, την απώτερη πρόγονο των νεολατινικών γλωσσών. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ισχύει ούτε και τίθεται ως ζήτημα στις χώρες όπου μιλιούνται οι γλώσσες αυτές. Και αυτό αρκεί για να αποδείξει το ιδεολογικό απλώς έρεισμα της εμμονής, από κάποιες πλευρές, στην εξάρτηση της νεότερης ελληνικής από την αρχαία. Ένα πρόσθετο στοιχείο που επιβεβαιώνει την προκατάληψη στην οποία βασίζονται απόψεις αυτού του είδους στο νεοελληνικό πλαίσιο είναι ότι το επιχείρημα της γλωσσικής αναπηρίας του νεότερου χρήστη της ελληνικής συσχετίζεται με την κλασική ελληνική και όχι με την ελληνιστική κοινή ή τη μεσαιωνική ελληνική. Εδώ ακριβώς φαίνεται η ιδεολογική επιλογή που γίνεται μέσω της οποίας πριμοδοτείται η "πρότυπη" γλώσσα της κλασικής γραμματείας.

Οι ιδεολογικές αυτές στάσεις παράγουν επιπλέον, στο πλαίσιο της γενικότερης εθνικιστικής αναδίπλωσης της εποχής, απόψεις που στηρίζονται στις έννοιες της "καθαρότητας" (κινδυνολογία λ.χ. για τον γλωσσικό δανεισμό), της γλωσσικής και πολιτισμικής ανωτερότητας, του "περιούσιου" λαού και της "περιούσιας" γλώσσας. Είναι προφανείς οι κίνδυνοι για το παρόν και το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας που εγκυμονούνται σε απόψεις αυτού του είδους.

Η σημερινή νεοελληνική πραγματικότητα, όπως συνθλίβεται (και όχι μόνο αυτή) ανάμεσα στη Σκύλλα ενός αγοραίου κοσμοπολιτισμού και στη Χάρυβδη ενός εθνικιστικού, διχαστικού απομονωτισμού έχει ανάγκη μιας προσέγγισης στη γλώσσα -τόσο στον χώρο της εκπαίδευσης όσο και στον χώρο της έρευνας- που να σέβεται τη συστατική ιστορικότητα του φαινομένου. Αυτό το ιστορικό φως έχει το χάρισμα να διατηρεί τα φαινόμενα στο μέτρο του ανθρώπου, του οικουμενικού ανθρώπου, που δεν θυσιάζεται στους διχαστικούς μύθους της στεγανής, εξωιστορικής, περιούσιας ιδιαιτερότητας. Η καλλιέργεια -στην εκπαίδευση- της αρχαιογνωσίας (γλωσσικής και άλλης) θα αποκτήσει νόημα -για το παρόν- μόνον εάν απαλλαγεί από τον προσκυνηματικό φορμαλισμό με τον οποίο έχει ιστορικά συνδεθεί.

Η γλωσσική φθορά και οι «μεγαλομανείς» γλώσσες

ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Ο Φερδινάνδος ντε Σωσσύρ έλεγε για τους προστάτες της γλώσσας ότι μοιάζουν με την «κότα που έκλωσε αυγό πάπιας». Πράγματι, ο πατέρας της σύγχρονης γλωσσολογίας, στο μοναδικό και κλασικό βιβλίο του Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας, γράφει: «Ο άνθρωπος που θα ισχυριζόταν ότι φτιάχνει μιαν αμετάβλητη γλώσσα, ότι οι μεταγενέστεροι θα όφειλαν να τη δεχτούν όπως την καθιέρωσε, θα έμοιαζε με την κότα που έκλωσε αυγό πάπιας· η γλώσσα που δημιούργησε θα παρασυρθεί, είτε το θέλει είτε όχι, από το ρεύμα που παρασέρνει όλες τις γλώσσες».

Αυτό το «ρεύμα» που παρασέρνει όλες τις γλώσσες είναι χαρακτηριστικό εγγενές και φυσικό των γλωσσών. Αντίθετα με όλα τα λοιπά ανθρώπινα, που ο χρόνος με την αλλαγή και αλλοίωση τα φθείρει έως και εξαφανίζει, η γλώσσα είναι το μόνο κοινωνικό φαινόμενο που έχει την ενδιαφέρουσα ιδιοτυπία να διαρκεί στο χρόνο επειδή αλλάζει και αλλοιώνεται. Η αλλαγή και αλλοίωση εξασφαλίζουν στις γλώσσες τη διάρκειά τους.

Την αλλαγή και αλλοίωση την προκαλεί η χρήση της γλώσσας, άρα η αλλαγή δεν είναι φαινόμενο συγκυριακό ούτε συμπτωματικό, είναι φυσικό χαρακτηριστικό των γλωσσών, είναι συστατικό της ζωής, δηλαδή της διάρκειάς τους. «Το σημείο» λέει ο Σωσσύρ «υποχρεωτικά αλλοιώνεται, επειδή συνεχίζεται», η γλώσσα υποχρεωτικά αλλοιώνεται εφόσον και επειδή συνεχίζει να μιλιέται.

Καθώς αλλάζουν οι γενιές και εξελίσσονται οι κοινωνίες, δημιουργούνται νέες ιδέες, νέα αντικείμενα, νέοι τρόποι σκέψης καθώς και νέες ανάγκες επικοινωνίας, στις οποίες οι γλώσσες ανταποκρίνονται με την αλλοίωση και την αλλαγή. Αλλάζουν οι γλώσσες, επειδή αλλάζουν οι ιδέες. Όλοι οι σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία των κοινωνιών που έφεραν καινούρια συστήματα ιδεών επέφεραν θεαματικά μεγάλες αλλαγές στις γλώσσες. Η Αναγέννηση π.χ. ή ο Διαφωτισμός ή η Οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία, που έφεραν καινούρια συστήματα ιδεών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, νέες πολιτικές αρχές, καινούριες κοινωνικές αξίες, νέες έννοιες και αντιλήψεις του κόσμου, μεταμόρφωσαν ριζικά τις γλώσσες σε πολύ λίγο χρόνο.

Με αργότερο ρυθμό απ' ό,τι οι αλλαγές που προκαλούν μεγάλες κοινωνικές ανακατατάξεις, όλες οι γλώσσες αλλάζουν. Αρκεί να διαβάσει κανείς ένα κείμενο γραμμένο πριν τριάντα χρόνια, για να αναγνωρίσει αμέσως την αλλαγή. Και αν διαβάσει κείμενο γραμμένο μόλις πριν πενήντα χρόνια, χρειάζεται ειδικές γνώσεις για να το κατανοήσει πλήρως. Όπως έχει γράψει ο Μιχάλης Σετάτος, η γλώσσα «αναγκαστικά» προσαρμόζεται σε νέες ανάγκες επικοινωνίας, η χρήση του λόγου εισάγει νέα στοιχεία στη γλωσσική δομή, και έτσι αλλάζουν οι γλώσσες. Κι ακόμα, η συστατική της ζωής των γλωσσών συνεχής αλλαγή απαιτεί την «περιοδική ανανέωση» της κωδικοποιημένης γλώσσας, με άλλα λόγια την αλλαγή των κανόνων που διδάσκονται στα σχολεία.

Ενδιαφέρον και αποκαλυπτικό είναι ότι όλα τα παραπάνω δεν τα αμφισβητεί σήμερα κανένας απολύτως. Θεωρούνται επιστημονικοί κοινοί τόποι και αντίλογος δεν υπάρχει. Και όμως, συχνά εμφανίζεται στις κοινωνίες ο θρηνητικός μύθος για τη φθορά και την αλλοίωση της μιας ή της άλλης γλώσσας, συνοδευόμενος από την απειλή για την εξαφάνισή της.

Ο μύθος που ταυτίζει την αλλαγή της γλώσσας με την παρακμή επαναλαμβάνεται ασταμάτητα, παρά το γεγονός ότι δεν έχει καμία απολύτως στήριξη. Η μεγάλη αυτή αντίφαση περιέχει μηνύματα κοινωνικά και πολιτικά. Όποια μνεία θρηνητική για τη φθορά μιας γλώσσας κι αν διαβάσει προσεχτικά κανείς, θα διαπιστώσει ότι συνοδεύεται από μια εξιδανικευμένη αναφορά σε μία ορισμένη γλωσσική μορφή, που περιγράφεται σαν ανώτερη και αυθεντική.

Στην ιστορία όλες οι γλώσσες που ονομάστηκαν ανώτερες και αυθεντικές ανήκουν σε επεκτατικές και ιμπεριαλιστικές κοινωνικές ομάδες. Όλες οι γλώσσες που θεωρήθηκαν ιδανικές και τέλειες, η λατινική, η ρωσική, η γερμανική, η αγγλική (και άλλες), αποχτήσανε τους τιμητικούς αυτούς τίτλους την περίοδο βίαιων επεκτατισμών και της αποικιοκρατίας. Η τσαρική αριστοκρατία (μολονότι μιλούσε γαλλικά) χρησιμοποίησε τις αρετές της ρωσικής γλώσσας σαν επιχείρημα επεκτατικών διεκδικήσεων. Ένας στίχος από γερμανικό ποίημα του 1813: «η πατρίδα του Γερμανού απλώνεται όσο μακριά ηχεί η γερμανική γλώσσα» χρησιμοποιήθηκε αργότερα για ν' «αποδείξει» ότι η γαλλική Αλσατία και Λωρραίνη «ανήκουν» στο γερμανικό κράτος (ενώ κανένας δε θυμήθηκε ότι η «γερμανική γλώσσα» είναι κομμάτι της «γερμανικής πατρίδας» όταν εξοντώνονταν οι Εβραίοι Γερμανοί με μητρική τους τη γερμανική). Τέλος, η Βρετανία ονομάζεται από θεωρητικούς της γλώσσας το 19ο αιώνα «έθνος ικανό να οδηγήσει τον κόσμο, ιδίως στο μέγα ζήτημα της γλώσσας», της οποίας η φυσική «ανωτερότητα» συνίσταται στην «ικανότητα» να «αφομοιώνει» άλλες γλώσσες και να τις μετατρέπει σε «αγγλικές».

Σήμερα, μολονότι ζούμε σε άλλες εποχές, στη Γαλλία π.χ. κυκλοφορεί ένα μικρό βιβλίο μεγάλου ακαδημαϊκού με τίτλο Αναζητώντας τη χαμένη γαλλική, με θρηνητικό περιεχόμενο: «χάνεται» η ωραιότητα και αρίστης ποιότητας γαλλική, ενώ «μέχρι το 1940» έλαμπε στον κόσμο. Το συμπέρασμα είναι τούτο: «η γαλλική γλώσσα, δηλαδή η πατρίδα, κινδυνεύει». Η χρονολογία της εποχής που η γλώσσα ήταν «ιδανική» είναι ηχηρά αποκαλυπτική, αφορά τη Γαλλία των αποικιών και τη γαλλική όταν είχε τη θέση της διεθνούς γλώσσας. Άρα, η προφητεία για την παρακμή της γαλλικής, ο αγώνας ενάντια στην εξαφάνισή της είναι διεκδίκηση της θέσης που κατέχει η αγγλική στην Ευρώπη.

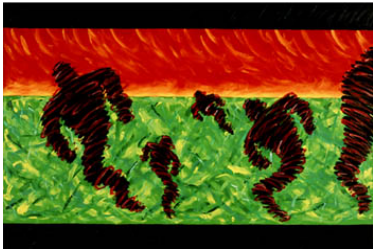
Είναι αλήθεια ότι με τα παραπάνω μένει δυσεξήγητο πώς συνδυάζεται η ιμπεριαλιστική ερμηνεία με τις σύγχρονες θεωρίες για παρακμή της ελληνικής γλώσσας. Πρόκειται για κρίση της εθνικής ταυτότητας που νιώθουν διάφοροι διανοούμενοι. Περιγράφουν την ελληνική γλώσσα που μιλιέται σήμερα με τα μελανότερα χρώματα και μέμφονται την «αποκοπή» της γλώσσας από τις «ρίζες της». Βλέπουν μέσα στον ευρωπαϊκό καθρέφτη «κατώτερη» την εθνική τους ταυτότητα. Κι επειδή ο ρατσισμός πάντοτε εκδικείται, επειδή η περιφρόνηση προς τη σημερινή ελληνική γλώσσα (κουλτούρα και κοινωνία γενικότερα) είναι μέρος του ρατσιστικού στερεοτύπου της βορειοευρωπαϊκής βιομηχανικής ζώνης, που ταξινομεί σαν «κατώτερη» την κουλτούρα του «Νότου» και της «Ανατολής», αυτοί οι Έλληνες που περιφρονούν εμάς τους Έλληνες και την «παρακμασμένη» ελληνική μας γλώσσα είναι θύματα του ρατσισμού αλλά και ρατσιστές οι ίδιοι. Βλέπουν την εθνική τους ταυτότητα και γλώσσα μέσα στον καθρέφτη του βορειοευρωπαϊκού ρατσισμού και νοσταλγούν το μέγα κύρος που έχει στους ισχυρούς του κόσμου και υποτιθέμενους ανώτερους η κλασική αρχαιότητα.

Θρηνούν λοιπόν τη φθορά της ελληνικής, δηλαδή εννοούν ότι εμείς οι Έλληνες ένα μονάχα πολιτισμικό αγαθό αποδεικτικό «ανωτερότητας» διαθέτουμε, την αρχαία ελληνική γλώσσα. Η προφητεία για την παρακμή της ελληνικής γλώσσας, με όποιο επιχείρημα κι αν εμφανίζεται, ανάμεσα στις γραμμές το ίδιο πάντα εννοεί: φανταστείτε το εθνικό μεγαλείο που... «θα» είχαμε, αν μιλούσαμε αρχαία ελληνικά.

Η Άννα Φραγκουδάκη είναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Λάθη στη χρήση της γλώσσας· αλήθεια και μύθος

Δήμητρα Θεοφανοπούλου - Κοντού

Η γλώσσα και η χρήση της υπήρξαν πάντοτε από τα φλέγοντα θέματα στον τόπο μας είτε με τη μορφή του γλωσσικού ζητήματος (παλαιότερα) είτε, τελευταία, ως γενικότερος προβληματισμός, σε συζητήσεις, συνέδρια, εκπομπές, αρθρογραφία κλπ. γύρω από την αξιολόγηση των στοιχείων της. Ο προβληματισμός ξεκινάει, εκτός των άλλων, από την παρατηρούμενη πολυμορφία/πολυτυπία σε όλα τα επίπεδα και τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείται ως συγχρονικό φαινόμενο. Για ορισμένες, περιπτώσεις όπως άσχημος/άσκημος, συναδέλφου/συνάδελφου, πιο καλύτερος, πρυτάνισσα, ψιλοβαριέμαι κλπ. συνιστούν υφολογικές ποικιλίες η χρήση των οποίων ρυθμίζεται από το είδος ή το ύφος της ομιλίας (καθημερινός/ανεξιμένος, γρήγορος λόγος), καθώς και από τις πραγματολογικές και κοινωνιογλωσσολογικές συνθήκες επικοινωνίας. Για ορισμένους άλλους, αντιθέτως, περιπτώσεις αποκλίσεων όπως πανεπιστήμιου, των συμβουλων, των ταμίων, των φοιτητικών νεολαίων, από ανέκαθεν, πιο καλύτερος κ.λπ. αποτελούν ανεπίτρεπτα λάθη τα οποία συνδέονται με την ελλιπή ή ανεπαρκή γνώση της γραμματικής και των κανόνων της και γεννούν απαισιόδοξες σκέψεις σχετικά με το μέλλον της γλώσσας μας.

Δεν αρνούμαι ότι γίνονται λάθη (ασυνταξίες, ακυριολεξίες, σολοικισμοί) κατά τη χρήση της γλώσσας από τον φυσικό ομιλητή σε όλα τα επίπεδα. Τα λάθη αυτά, πολλές φορές, είναι αποτέλεσμα της γλωσσικής πραγμάτωσης και των όρων στους οποίους υπακούει. Δεν θα ασχοληθώ με τις περιπτώσεις αυτές όπως και με παραδείγματα αντιγραμματικών δομών τα οποία δεν μαρτυρούνται στον λόγο: *διερωτώμαι πότε αν έρθεις, *άρχισα ότι γράφω, *κοντεύω να πέσεις, *σου εύχομαι για να ζήσεις, *τα παιδιά εκμεταλλεύονται πολλές φορές από τους μεγάλους κλπ. Θα σταθώ σε μια άλλη διάσταση του «λάθους»: του λάθους σε σχέση με το σύστημα και, πιο συγκεκριμένα, με τον βαθμό αδιαφάνειας που παρουσιάζει. Οι αποκλίσεις για τις οποίες θα κάνω λόγο εδώ ανήκουν στις εξής κατηγορίες:

- i. Προέρχονται από διαχρονικές εξελίξεις της γλώσσας στο φωνολογικό και μορφολογικό επίπεδο: του πανεπιστήμιου, των συνάδελφων, των ανθρώπων.
- ii. Μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα ανακατατάξεως ή επανερμηνείας δομών/τύπων σε συγχρονικό επίπεδο. Αναφέρομαι στις εξής ενδεικτικές περιπτώσεις:
 - α. παραδείγματα αναφορικών προτάσεων που εισάγονται με το οποίος και στα οποία η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας θεωρείται εσφαλμένη: δεν κατάλαβα τον προβληματισμό του τον οποίο τον διατύπωσε βιαστικά, δεν μπορεί να κόψει το τσιγάρο το οποίο το απολαμβάνει όσο τίποτε άλλο.
 - β. παραδείγματα με εμφάνιση οιονεί πλεοναστικών στοιχείων: πιο καλύτερος, από ανέκαθεν.
 - γ. παραδείγματα χρήσης καθαρά αμετάβιων ρημάτων, όπως διαρρέω, τρέχω, περπατάω, κυκλοφορώ κλπ. ως μεταβατικών/μεταβιβαστικών, κυρίως, για να εξαρθεί ο δράστης ή η εξωτερική αιτία: ο δημοσιογράφος διέρρευσε την είδηση ότι επίκειται ανασχηματισμός της κυβέρνησης, με αυτά που φοράς πώς να σε κυκλοφορήσω, έτρεξα το πρόγραμμα.

Όλες οι περιπτώσεις αυτές οδηγούν, κατά τη γνώμη μου, σε μια άλλη αντιμετώπιση του «λάθους» του λάθους όχι ως μεμονωμένου φαινομένου απόκλισης αλλά σε σχέση με το σύστημα που ευνοεί την εμφάνιση και την περαιτέρω γενίκευσή του. Και τούτο διότι:

1. Δεν πρόκειται για μεμονωμένα παραδείγματα τα οποία αβασάνιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δείγματα γλωσσικής απαιδευσίας, αλλά για συστηματικές αποκλίσεις σε διάφορα επίπεδα (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό).

2. Προϋποθέτουν την ύπαρξη ποικιλιών στο γλωσσικό σύστημα, δηλαδή παράλληλων τύπων που συνυπάρχουν και χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση (ανάλογα με το είδος του λόγου και την περίσταση επικοινωνίας). Οι τύποι αυτοί θεωρούνται αποτέλεσμα εξελίξεων σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο.

3. Σηματοδοτούν ασάφεια ή αδιαφάνεια του συστήματος στο συγκεκριμένο σημείο. Η αδιαφάνεια αυτή, προϊόν εξελίξεων και μεταβολών στη γλώσσα κατά την ιστορική της πορεία καθώς και ποικίλων συγκρητισμών, έχει ως αποτέλεσμα την επανερμηνεία και μη αναγκαία ή/και εσφαλμένη γενίκευση τύπων, δομών, καταλήξεων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για πιθανή μεταβολή σε επόμενη φάση της γλώσσας.

Έτσι, π.χ., παραδείγματα «εσφαλμένου» τονισμού όπως στις περιπτώσεις πανεπιστήμιου, ένοχου, συνάδελφου, δήμαρχου, σύμβουλου κλπ. μπορούν να θεωρηθούν αποτέλεσμα μορφολογικών μεταβολών (κατάργηση της προσωδίας) που οδήγησαν στην επικράτηση της ισοτονίας (πρβλ. τον σχηματισμό αντίστοιχων επιθέτων όπως άνισου, αντίστοιχου, κόκκινου, πράσινου κλπ.).

Σε συγχρονικό επίπεδο, η επικράτηση των αδύνατων τύπων της προσωπικής αντωνυμίας (κλιτικά) στις περιπτώσεις των αναφορικών προτάσεων που εισάγονται με το οποίος η χρήση των κλιτικών ως δηλωτικών της πτώσης είναι κανονική σε περιπτώσεις αναφορικών που εισάγονται με το που («τα δέντρα που τα φύλλα τους πέφτουν το χειμώνα λέγονται φυλλοβόλλα») μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα επανερμηνείας των τύπων ως εκφραστικών/επιτακτικών στοιχείων και γενίκευσής τους σε όλες τις περιπτώσεις. Στην ασάφεια του συστήματος μπορούν να αποδοθούν επίσης εσφαλμένες γενικεύσεις μορίων, καταλήξεων, προθέσεων όπως στα: πιο καλύτερος, από ανέκαθεν. Και τούτο διότι η συγχρονική λειτουργία των -τερος, -θεν είναι ασαφής. Σχετικά με το -θεν αντίστοιχοι τύποι μαρτυρούνται ήδη στην Κοινή (από μακρόθεν). Η δημιουργία, τέλος, νέων μεταβατικών (μεταβιβαστικών ρημάτων) θα μπορούσε να αποδοθεί στην τάση για προβολή του δράστη ή της εξωτερικής αιτίας κατ' αναλογίαν προς περιπτώσεις ρημάτων με δύο συντάξεις: μεταβατικά/αμετάβατα (λιώνω, ανοίγω, λυγίζω, βράζω κλπ.): ο ήλιος έλιωσε τον πάγο - ο πάγος έλιωσε, ο αέρας άνοιξε την πόρτα - η πόρτα άνοιξε, η μητέρα έβρασε το γάλα - το γάλα έβρασε.

Το θέμα «λάθη στη χρήση της γλώσσας» είτε υπό μορφή παραδρομών και ολισθημάτων είτε υπό τη μορφή αποκλίσεων από το σύστημα, οι λόγοι που τα προκαλούν, οι παράγοντες που τα ευνοούν, η επίδρασή τους στην εξέλιξη της γλώσσας και, τέλος, η δυνατότητα περιορισμού τους είναι πολύ ευρεία και η απάντηση στα διάφορα ερωτήματα δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντη. Δεν επιχείρησα να ερμηνεύσω το φαινόμενο στο σύνολό του. Προσπάθησα απλώς να εξηγήσω κάποιους περισσότερο ή λιγότερο αποκλίνοντες τύπους που επιδίδουν στη γλώσσα (πρόκειται άραγε για λάθη;), ενοχοποιώντας, σε τελευταία ανάλυση, περισσότερο το σύστημα και λιγότερο τους χρήστες για τη βαθμιαία επικράτησή τους. Οι αποκλίσεις αυτές εμφανίζονται αρχικά ως γενικές τάσεις που ολοκληρώνονται σε διάστημα γενεών. Εν τω μεταξύ, απαντούν ως εναλλασσόμενοι τύποι, περισσότερο ή λιγότερο παραδεκτοί στο γλωσσικό σύστημα, με υφολογική πολλές φορές κατανομή.

Θα ήθελα, τέλος, να προσθέσω ότι οι εσφαλμένες αυτές χρήσεις, αν επισημανθούν και αξιολογηθούν χωρίς προκαταλήψεις, μας βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα όχι μόνον τη λειτουργία των διαφόρων μερών του συστήματος της γλώσσας αλλά και τον τρόπο που λειτουργούν οι μηχανισμοί της γλωσσικής ανάλυσης κατά την κατάκτηση και γενικότερα κατά τη γλωσσική πραγμάτωση.

Η Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού είναι καθ. Γλωσσολογίας στο Παν. Αθηνών

Ιδεολογήματα και δανεισμός

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

Είναι γεγονός ότι υπάρχει διάσταση απόψεων όσον αφορά το φαινόμενο του δανεισμού ανάμεσα στα κείμενα που προορίζονται για το ευρύ κοινό και στα κείμενα των ειδικών.

Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι τα πρώτα θυμίζουν ανταποκρίσεις από το μέτωπο του πολέμου: γλωσσική εισβολή, φθορά, παραφθορά και διαφθορά της γλώσσας μας, γλωσσική υποδούλωση, η γλώσσα μας κατακτιέται από τους εισβολείς, αφελληνισμός της γλώσσας μας αποτελούν τις πιο συνηθείς εκφράσεις των κειμένων αυτών.

Τα αποτελέσματα της προβαλλόμενης αυτής εισβολής εμφανίζονται τραγικά: μιγαδοποίηση της γλώσσας μας, γλωσσική υποδούλωση που οδηγεί, κατά τους υποστηρικτές των απόψεων αυτών, σε γενική άλωση της πατρίδας και του εθνισμού μας, σε εθνική παρακμή. Επιπρόσθετα προβάλλεται το επιχείρημα ότι η αλλοτριωμένη γλώσσα προσβάλλει τη νόηση και κατ' επέκταση τη συνείδησή μας αλλοτριώνοντάς την, και συνεπώς η γλώσσα που δεν αντιστέκεται στις δάνειες λέξεις, ιδίως τις αγγλικές, μαρτυρεί αλλοτριωμένη συνείδηση, διαβρωμένη και εκφυλισμένη ψυχή. Είναι όμως έτσι; Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Για να μιλούμε για εισβολή πρέπει να υπάρχει μέγα πλήθος ξένων λέξεων στη γλώσσα μας. Όμως, κάθε τέτοια κρίση ενέχει υποκειμενισμό, αφού δε γνωρίζουμε επακριβώς το ποσοστό, κατά μέσο όρο, των ξένων λέξεων στα νεοελληνικά κείμενα. Βέβαια, υπάρχει και η λεξικογραφική στατιστική: σε σύνολο 60.000 περίπου λημμάτων γενικού λεξιλογίου της νεοελληνικής ποσοστό 5% είναι οι δάνειες λέξεις από την αγγλική. Αν αναλογιστεί κανείς ότι, σύμφωνα με έρευνες ξένων μελετητών, το ποσοστό των λέξεων που η αγγλική δανείστηκε από τη γαλλική σε παλαιότερες εποχές ανέρχεται σε 65% με 75% του σημερινού λεξιλογίου της, αναρωτιέται αν είναι δυνατόν ο δανεισμός λέξεων και μόνο να αλλοιώσει μια γλώσσα, να οδηγήσει δηλαδή σε αλλαγή της γενετικής δομής της. Τυπολογικά η αγγλική, παρά το μαζικό δανεισμό, εξακολουθεί να μην ανήκει στις ρομανικές γλώσσες, στις οποίες συγκαταλέγεται η γαλλική.

Όσον αφορά τη «μιγαδοποίηση» μιας γλώσσας, αυτή δεν κρίνεται από τη μεταβολή στο λεξιλόγιό της αλλά από τη μεταβολή στο γραμματικό της σύστημα. Τέτοιου τύπου, όμως, μεταβολή δε διαπιστώνεται για τη νέα ελληνική, η οποία διατηρεί σταθερό εδώ και πάρα πολλά χρόνια το φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και σημασιολογικό της σύστημα. Όσον αφορά το επιχείρημα ότι η γλωσσική υποδούλωση προκαλεί την εθνική υποδούλωση, η Ιστορία μάς διδάσκει ότι συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: η εθνική υποδούλωση έχει ως συνέπεια τη γλωσσική υποδούλωση. Όμως, οφείλουμε να μη λησμονούμε ότι οι Έλληνες, ακόμη και υποδουλωμένοι για τετρακόσια χρόνια και χωρίς επίσημη εκπαίδευση, διατήρησαν παρ' όλα αυτά τη γλώσσα τους. Ακόμη, γλώσσα, νόηση, συνείδηση και ψυχή δεν είναι συγκοινωνούντα δοχεία ούτε και είναι δυνατόν φιλόλογοι να γνωμοδοτούν για θέματα που άπτονται άλλων ειδικοτήτων. Όπως κι αν έχει το πράγμα, όμως, αφού δε διαπιστώνεται επιστημονικά αλλοίωση της γλώσσας μας, δεν υφίσταται λόγος για περαιτέρω συζήτηση της σχέσης αυτής.

Υπάρχει όμως και κάτι πιο σημαντικό. Γίνεται έντονη συζήτηση για την αποβολή των δανείων από τη γλώσσα, χωρίς να έχει οριστεί η έννοια του δανείου. Βέβαια, από τα παραδείγματα που αναφέρονται στα κείμενα που προορίζονται για το ευρύ κοινό, π.χ. σάντουιτς, ζάπινγκ, πλαζ, οτοστόπ, έμμεσα συνάγεται ότι πρόκειται για το φαινόμενο που από τους ειδικούς αποκαλείται άμεσος δανεισμός, δηλαδή για το τμήμα εκείνο του δανεισμού που περιλαμβάνει τα στοιχεία που η μορφή τους προδίδει την ξενική καταγωγή τους. Όμως, αν δάνειο είναι, όπως άλλωστε το λέει η λέξη, κάθε στοιχείο που μια γλώσσα δανείζεται από μια άλλη, τότε δάνεια είναι και λέξεις όπως τηλέφωνο, μικρόβιο, οικολογία και πλήθος άλλες, που η ελληνική τις βρήκε έτοιμες σε άλλες

γλώσσες και τις υιοθέτησε. Το γεγονός ότι οι γλώσσες αυτές έπλασαν τις λέξεις του τύπου αυτού με αρχαιοελληνικά στοιχεία δεν ακυρώνει το ότι αναμφίβολα για τη νέα ελληνική πρόκειται για δάνειες λέξεις! Ίσως να σταματούσε η κινδυνολογία γύρω από το δανεισμό, αν κυκλοφορούσε ευρύτερα η άποψη των ειδικών ότι λέξεις όπως αντιβιοτικό, αστροναύτης, ελικόπτερο, ένζυμο, ηλεκτρισμός, θερμόμετρο, θρόμβωση, κυβερνητική, μαγνητόφωνο, μετεωρολογία, σπηλαιολόγος, τεχνολογία, τηλεγράφος, φωτογραφία και χιλιάδες άλλες είναι δάνειες λέξεις.

Γιατί όμως η κινδυνολογία περιορίζεται στα άμεσα δάνεια; Και ήταν άραγε πάντα τα δάνεια από την αγγλική που ενοχλούσαν; Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι ότι από τα διάφορα είδη δανείων μόνο τα άμεσα δάνεια ενοχλούν, αφού αυτά προδίδουν αμέσως την ξενική τους καταγωγή, ενώ τα άλλα, επειδή είναι καμουφλαρισμένα, περνούν για ελληνικές λέξεις. Έτσι, δεν είναι περίεργο που λίγα χρόνια πριν ενοχλούσαν τα δάνεια από την τουρκική ή άλλες γλώσσες.

Όμως η κινδυνολογία αυτή, που στόχο έχει να προσβάλει την αυτονομία και την αυτάρκεια μιας φυσικής γλώσσας, όπως είναι η νέα ελληνική, δε στηρίζεται σε επιστημονική βάση, αφού παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ο δανεισμός της νέας ελληνικής δεν οφείλεται σε δομικά κενά της παρά σε μεταβλητές κοινωνιοπολιτιστικής τάξης. Και για το λόγο αυτό υπάρχουν δάνεια που δεν προσαρμόζονται στο μορφολογικό και φωνολογικό σύστημα της νεοελληνικής.

Ο δανεισμός λέξεων αποτελεί φυσιολογικό φαινόμενο όλων των γλωσσών και συνεπώς δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως οξεία ασθένεια που πρέπει να σπεύσουμε να τη θεραπεύσουμε. Μόνο μια νεκρή γλώσσα έχει πάψει να δανείζεται. Ασφαλώς όλοι ευχόμαστε να μη συμβεί αυτό ποτέ στην ελληνική. Επομένως, η άποψη των ειδικών ότι η νεοελληνική δεν κινδυνεύει από τα δάνεια δεν αποτελεί πράξη εφησυχασμού παρά νηφάλια αντιμετώπιση ενός γεγονότος. Η νεοελληνική δεν υφίσταται επίθεση από την αγγλική, αλλά καταφεύγει σ' αυτήν από εξωγλωσσικούς λόγους και όχι λόγω δικής της ανεπάρκειας. Αντίθετα, μάλιστα, θα μπορούσε κανείς να δει την παρουσία των δανείων ως κάτι θετικό, αφού τα δάνεια χρησιμεύουν ως δείκτες ένταξης του ομιλητή σε κάποια ομάδα, κοινωνική ή άλλη, αλλά και εμπλουτίζουν τη νεοελληνική δημιουργώντας σημασιολογικές διαφορές, π.χ. έφηβος-τινέιτζερ· διαφορές στο επίπεδο ύφους, π.χ. εξ ημισείας/μισά μισά-φίφτι φίφτι· στην ένταση, π.χ. γεμάτος-φουλ· διαφορές ανάμεσα σε γενικό λεξιλόγιο και σε όρο ειδικού λεξιλογίου, π.χ. πιγκπόγκ-αντισφαίριση κτλ.

Ακόμη, το ότι η ελληνική σήμερα δανείζεται κατεξοχήν από την αγγλική δε συνιστά πρωτοτυπία, αφού όλες οι γλώσσες κάνουν το ίδιο, ούτε όμως και τυχαίο γεγονός, γιατί η αγγλική αποτελεί σήμερα γλώσσα περιωπής. Υπάρχει δίχως άλλο μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην οικονομική και πολιτική υπεροχή από τη μια μεριά και στη γλωσσική από την άλλη. Η επικράτηση της αγγλικής σε παγκόσμια κλίμακα είναι απόρροια της αδιαμφισβήτητης σήμερα ηγεμονίας των ΗΠΑ. Οι γλωσσικοί λόγοι δεν προπορεύονται αλλά ακολουθούν τους εξωγλωσσικούς. Συνεπώς, αν θέλαμε να δανείζουμε και να μη δανειζόμαστε, θα έπρεπε να βρισκόμασταν ως έθνος στην κορυφή της οικονομικής και πολιτικής κλίμακας.

Συμπερασματικά αποδεικνύεται ότι η παρουσία των άμεσων δανείων στη νεοελληνική ούτε μαζική είναι ούτε είναι πρόξενος δομικών αλλαγών. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η καλλιέργεια της νεοελληνικής καθώς και μια πολιτική πρόληψης είναι δυνατό να περιορίσουν το δανεισμό. Αν και είναι ουτοπία να πιστεύει κανείς ότι είναι ποτέ δυνατό να εξαλειφθεί ο δανεισμός από μια ζωντανή γλώσσα, θεωρώ ότι το έμπρακτο ενδιαφέρον των Νεοελλήνων για τη γλώσσα τους καθώς και η προσφορά αρτιότερης γλωσσικής εκπαίδευσης εκ μέρους της πολιτείας αποτελούν ισχυρούς λόγους περιορισμού των δανείων. Η πρόληψη είναι προτιμότερη από τη θεραπεία.

Η Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη είναι καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ανισες εξισώσεις: η γλώσσα των νέων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΕΛΟΥΔΗΣ

Οι «φωνές επαγρύπνησης, διαμαρτυρίας και πόνου για τη χαμηλή στάθμη της χρήσης της [γλώσσας μας]» δεν έχουν πάψει να ηχούν στα αυτιά μας εδώ και είκοσι περίπου χρόνια πολλές φορές μάλιστα σαν σειρήνες ασθενοφόρου, ή και περιπολικού. Και αν κάποτε προκαλούσαν «ευεξήγητες εκατέρωθεν αντιδράσεις», αυτό ήταν το «αναγκαίο κακό κάθε καλού αγώνα για μια καλύτερη ελληνική γλώσσα». «Τίποτε, άλλωστε, απ' όσα λέγονται και γράφονται ως επισημάνσεις ή συνηγορίες για μια καλύτερη ποιότητα ελληνικής γλώσσας δεν πάει χαμένο.»

Τα παραθέματα ¹ δεν μπορεί παρά να προκάλεσαν σύγχυση στον προσεχτικό αναγνώστη. Η χρήση της γλώσσας μας ταυτίζεται άραγε με την ίδια τη γλώσσα μας; (Μόνο έτσι η χαμηλή στάθμη της πρώτης θα σήμαινε και χαμηλή στάθμη της δεύτερης, δικαιολογώντας «τον καλό αγώνα για μια καλύτερη ελληνική γλώσσα».) Αλλά, αν έτσι είναι τα πράγματα, πώς οι συντάκτες του κειμένου που παραθέτω καταφέρνουν να γράψουν καλά ελληνικά; Ή μήπως, τελικά, δεν γράφουν και τόσο καλά ελληνικά; (Η αμφίβολης αισθητικής έκφραση «για μια καλύτερη ποιότητα ελληνικής γλώσσας» μοιάζει να αντιμάχεται το εμπρόθετο περιεχόμενό της, και οι συντάκτες της να γίνονται σε κάποιο βαθμό θύματα του γνωστού μας «Δάσκαλε που δίδασκες...!») Να σκηνοθέτησαν, πάλι, τόσο σχολαστικά τις αιτιάσεις τους, μπολιάζοντάς τες επίτηδες με μια άστοχη έκφραση; Μάλλον απίθανο. Να έκαναν λάθος κι αυτοί στη χρήση; Το πιο πιθανό και το πιο φυσικό, θα ψιθύριζα στο αυτί του αναγνώστη που μπερδεύτηκε, μόνο και μόνο επειδή θέλησε να είναι προσεχτικός!

Τα λάθη είναι συχνό φαινόμενο στο λόγο, τόσο όταν μιλούμε ή γράφουμε τη γλώσσα μας όσο και όταν μιλούμε ή γράφουμε για τη γλώσσα μας (τη δεύτερη περίπτωση τη βαρύνουν και γλωσσολογικά λάθη). Ορισμένα από τα πρώτα θα τα χαρακτήριζα, ακριβέστερα, «λάθη» συζητώ στη συνέχεια, όσο ο χώρος το επιτρέπει, με σημείο αναφοράς μια «προκλητική» πτυχή της ελληνικής, τη λεγόμενη "γλώσσα των νέων".

Είναι γνωστές οι σχετικές κατηγορίες για «φθορά», «αφελληνισμό», «εκβαρβάρωση» και επικείμενο «θάνατο» της γλώσσας μας: γνωστά είναι λίγο πολύ και τα «τεκμήριά» τους. Οι νέοι/νέες μας

- χρησιμοποιούν ένα πολύ περιορισμένο λεξιλόγιο στην καθημερινή τους επικοινωνία
- παραμορφώνουν τη γλωσσική δομή αλλάζοντας τη σύνταξη ή τη "διάθεση" των ρημάτων (μας την πέσανε, δε λέει [=όχι· αμετάβατο], παίζει [=συμβαίνει· απρόσωπο], πάμε πλατεία, σπάστηκα [=εκνευρίστηκα]), τη σειρά ή τον αριθμό των συλλαβών (λόστρε<τρελός, ζα<πρέζα, τσοι<μπάτσοι), τη σειρά των φθόγγων (χίος<όχι)
- αναστατώνουν τον "παραγωγικό" μηχανισμό: αργότερα>αργότεροτερα, γάτα>γατόνι, τασάκι>τασάκος, φυτό [=σπασίκλας]>φύτουλας
- αλλάζουν τις σημασίες των λέξεων: δε μαςάμε [=δεν πιανόμαστε κορόιδα], ξιδάκιας [=αλκοολικός], στόκος [=χαζός]
- ανατρέπουν τη διάκριση "μιλώ/χυδαιολογώ": ρε μαλάκα, ρε πούστη, σε φιλικές (μεταξύ τους) προσφωνήσεις, γαμώ σε επιτατικές εκφράσεις, π.χ. και γαμώ τα γέλια [=έγινε πολύ γέλιο], χέστηκα! [=αδιαφορώ], γάμησέ τα! [=πολύ καλά/κακά]
- δανειζονται αλόγιστα από ξένες γλώσσες, ιδιαίτερα από τα αγγλικά, περιφρονούν κοινωνικά κατοχυρωμένες κανονικότητες, π.χ. χρήση πληθυντικού αριθμού όταν απευθυνόμαστε σε άγνωστους και μεγαλύτερους.

Η «ακηδία» των νέων εύκολα μπορεί να οδηγήσει στην κηδεία της γλώσσας μας, λένε οι φωνές. Αφανής καταλύτης αυτής της προφητείας, ο κοινός τόπος "οι νέοι είναι το αύριο του έθνους μας", που αφήνεται να δράσει υπόγεια, υποβάλλοντας ένα ζοφερό γλωσσικό αύριο, αυτό ακριβώς που θα καθορίζουν οι «γλωσσικά ανεπαρκείς» νέοι/νέες του σήμερα· και, προφανώς, ένα ακόμη ζοφερότερο μεθαύριο που θα εγγυώνται τα παιδιά τους, οι νέοι/νέες του «αύριο», πάνω στην «αφελληνισμένη» γλωσσική βάση που θα τους έχει κληροδοτηθεί. Ξεχωρίζω δύο από τις αθέμιτες εξισώσεις που τρέφουν αν δεν τρέφονται από αυτόν τον «αυριανισμό»:

1. Μια ποικιλία της γλώσσας με όλα τα χαρακτηριστικά του εφήμερου, περιορισμένη τοπικά (νεανικές παρέες, νεανικά περιοδικά) και χρονικά (μικρές σχετικά ηλικίες), θεωρείται αυθαίρετα ως η μοναδική ποικιλία της ελληνικής που γνωρίζουν οι νέοι/νέες: "γλώσσα των νέων" = η ελληνική των νέων! Άραγε με αυτήν την ποικιλία γράφουν στις εξετάσεις τους για το πανεπιστήμιο ή απευθύνονται προς έναν ηλικιωμένο (εκτός αν για δικούς τους μη γλωσσικούς, πάντως λόγους θέλουν να προκαλέσουν); Προφανώς όχι. Το φαινόμενο είναι διαχρονικό, αλλά και διαγλωσσικό, απαντάται δηλαδή σήμερα, όπως και παλιότερα, σε πολλές γλώσσες. Και δε θα διεκδικούσα καμιά πρωτοτυπία, αν μιλούσα για το συνθηματικό χαρακτήρα της "γλώσσας των νέων" και τη λειτουργία της ως γλωσσικής ταυτότητας και παράγοντα αλληλεγγύης.² Θα ήθελα όμως να πω δυο λόγια για την τεχνική της ανάπτυξης αυτής της ποικιλίας, με αφορμή τη δεύτερη αθέμιτη εξίσωση:

2. Λάθη που οφείλονται πράγματι σε άγνοια της γλώσσας, π.χ. **θα δεν έρθει*, **μη θα έρθεις*, **να δεν πάει*, **έρθει μην έρθει* για να περιοριστώ σε δείγματα λαθών με άρνηση, και δε γίνονται ποτέ από ομιλητές/τριες οποιασδήποτε ηλικίας, εξισώνονται σιωπηλά με «λάθη» που ισχύουν από καταβολής γλωσσών, καθώς κινητοποιούνται από την ανθρώπινη φύση και την ίδια τη γλωσσική γνώση. Η "αναλογία", η "απλολογία", η "επανενίσχυση" βρίσκονται συνήθως πίσω τους. Το *καλύτερος* π.χ. από μια άλλη άποψη, που με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, για να μην πω με συγκινεί, ως γλωσσολόγο, μαρτυρεί γνώση της γλώσσας: ο «αναδιπλασιασμός» της παραγωγικής κατάληξης του συγκριτικού βαθμού επιστρατεύεται από το νεαρό ομιλητή για να διπλασιάσει την ένταση του χαρακτηρισμού, γιατί ο τυπικός τρόπος, *καλύτερος*, αποδεικνύεται για την περίπτωση «λίγος», και χρειάζεται ενίσχυση· το ίδιο, διαχρονικά ενεργό στη γλώσσα μας, φαινόμενο δεν έχουμε και με το διπλασιασμό της άρνησης στο *Ούτε ο Γιάννης δεν ήρθε*, ενισχυμένη εκδοχή τού, κατά τα άλλα ισοδύναμου, *Ούτε ο Γιάννης ήρθε*;

Γενικότερα, οι γλωσσικές πρωτοβουλίες των νέων φαίνεται να ανάγονται στο σχήμα "παραλλαγές πάνω σ' ένα (γνωστό) θέμα", με κύριο, και ευνόητο, χαρακτηριστικό τής (προς πάσα κατεύθυνση) εφαρμογής του την υπερβολή· το *πάμε πλατεία* π.χ. έχει «υπόψη» του την ορθόδοξη σύνταξη *πάω σχολείο*, ο περιορισμένος αριθμός λεξικών μορφών (όχι σημασιών) και η περικοπή συλλαβών έχουν πίσω τους τη συνθηματικότητα και κρυπτικότητα άλλων, παλιότερων, ποικιλιών, η προσφώνηση *μαλάκα* (άνευ γένους) έχει στο παρελθόν της το γνωστό μας *ρε* (<*μωρέ* [=βλάκα], άνευ γένους-αριθμού), το (*και*) *γαμώ* ενισχύει, με τη συγκεκριμένη επιλογή, την κλασική επιτατική λειτουργία τού *και*. Όσο για τον «άκριτο δανεισμό» από τα αγγλικά, οι αναμάρτητοι πρώτοι τον λίθον βαλέτωσαν! (By the way, να αναλογιστούμε και πόσοι «γαλλισμοί» έχουν εγκατασταθεί στη γλώσσα μας μέσω της "καθαρεύουσας" των μεγάλων, όχι των νέων;)

Για να γίνω επιθετικότερος, επιβάλλεται να αναγνωριστεί η γλωσσική δημιουργικότητα των νέων, για να φανεί η προσήλωσή της σε κανονικότητες που χαρακτηρίζουν τη γλώσσα μας, αλλά και τις γλώσσες γενικά. Είναι γνωστή, διαχρονικά και διαγλωσσικά, η μετακίνηση από αισθητηριακές σημασίες σε γνωστικές, "επιστημικές", σημασίες.³ (α) Να θυμηθούμε το αρχαιοελληνικό *οίδα* [=έχω δει =γνωρίζω] και τα γνωστά μας *βλέπεις* [=κατανοείς] *τι λέω*; *ανοιχτομάτης*, *κρυστάλλινη διατύπωση*, *φωστήρας*, δίπλα στα «ανορθόδοξα» σημερινά μου *ήρθε φλασάκι* [=ξαφνική ιδέα], *την είδε* [=θεώρησε ότι είναι] *αρχηγός*, *χλομό* [=μη πιθανό], *αστέρι*

[=εξαιρετικός], τζάμι [=άψογος] (όραση); (β) Να θυμηθούμε τα παλιότερα *χάφτας*, *κατάπια* την προσβολή, *άνοστο αστείο*, αλλά και το ευαγγελικό την δε *κάμηλον καταπίνοντες*, δίπλα στα σύγχρονα δε *μασάμε*, *μασάει η κατσίκια ταραμά*; ή δε *σφάζανε* [=άρνηση] (γεύση); (γ) Να θυμηθούμε τα αποδεκτά *αναψηλάφηση* (της δίκης), *πολύ τα ψειρίζεις!*, *κρύε!* μαζί με τα «απορριπτέα» την *ψαχουλεύτηκα* (την υπόθεση), *είναι κολλημένος*, (*έχει στο μυαλό*) *σφηνωμένη τυρόπιτα* [=δεν καταλαβαίνει] (αφή); Πάντως, σίγουρα να μην ξεχάσουμε ότι η γλώσσα των νέων αποτελεί πλούτο και όχι απειλή για την ελληνική!

1. Έχουν όλα αλιευθεί από την εναρκτήρια παράγραφο του βιβλίου «Ελληνική γλώσσα: Αναζητήσεις και συζητήσεις», Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, εκδ. Καρδαμίτσα 1986, σελ. 9.

2. Για τα γνωρίσματα αυτά της νεανικής «αφασίας», αλλά και τη διεθνικότητα της σχετικής κινδυνολογίας, βλ. το κείμενο, και τη βιβλιογραφία, του Γιάννη Ανδρουτσόπουλου «Η γλώσσα των νέων σε συγκριτική προοπτική: Ελληνικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά», στο «Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 17ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 562-576, απ' όπου και το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που παραθέτω.

3. Βλ. Eve Sweetser, «From Etymology to Pragmatics», CUP, 1990. Για μια πρώτη απόπειρα εφαρμογής του μοντέλου της στην καθ' ημάς "γλώσσα των νέων" βλ. Βασιλική Μητροτάσιου, «Γνωστική σημασιολογική προσέγγιση λέξεων και εκφράσεων», μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Γλωσσολογίας Α.Π.Θ. 1996.

Ο Γιάννης Βελούδης είναι καθηγητής Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ιστορική ορθογραφία· μύθος για το απαραβίαστο

Ελένη Καραντζόλα

Οι έννοιες του «ορθογραφικού λάθους» και της «ορθογραφικής αλλαγής» έχουν, τουλάχιστον στον ευρωπαϊκό χώρο, μακρά ιστορία. Υπάρχουν βέβαια γλώσσες όπως τα φινλανδικά, τα τουρκικά ή τα σερβοκροατικά για τις οποίες οι έννοιες αυτές στερούνται περιεχομένου. Κι αυτό γιατί στις συγκεκριμένες γλώσσες, που διαθέτουν φωνητική όπως λέγεται γραφή, ισχύει σε γενικές γραμμές η αρχή της αμφιμονοσημαντότητας: για κάθε φώνημα υπάρχει ένα και μόνο γραφικό σύμβολο και, αντίστροφα, κάθε γραφικό σύμβολο δηλώνει ένα και μόνο ένα φώνημα.

Όμως οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η ελληνική, έχουν ιστορική ορθογραφία, γράφουν δηλαδή όχι σύμφωνα με το πώς προφέρονται σήμερα οι λέξεις αλλά σύμφωνα με το πώς προφέρονταν σε παλαιότερες περιόδους, με αποτέλεσμα τα ορθογραφικά αυτά συστήματα να παρουσιάζουν πολλές ατέλειες και «ανωμαλίες». Στα νέα ελληνικά είναι, σε γενικές γραμμές, πάρα πολύ δύσκολο να γράψει κανείς σωστά κάποια λέξη που ακούει ή προφέρει, καθώς οι πολλοί και περίπλοκοι κανόνες δεν αρκούν για την αντιστοίχιση προφοράς-γραφής. Για παράδειγμα η διάκριση ανάμεσα σε ρηματική και ονοματική κατάληξη μικρή μόνο βοήθεια προσφέρει για να αντιστοιχίσουμε, εκτός συμφραζομένων, την προφορά [liri] με τις λέξεις λείπει, λύπη ή λίπη. Επιπλέον, πώς να προβλέψει κανείς τον εμφανή (;) παραλογισμό να σημειώνεται τονικό σημάδι πάνω από το σύμβολο του συμφώνου [v] της λέξης π.χ. αύριο [avrio];

Τα προβλήματα που συναντούν οι ομιλητές/τριες των φυσικών γλωσσών λόγω της διάστασης ανάμεσα στον προφορικό και στον γραπτό λόγο (: η διαρκώς εξελισσόμενη φύση της ομιλίας αντιπαράκειται στη σταθερή και αμετάβλητη φύση της γραφής) οδηγούν συχνά σε προτάσεις μεταρρύθμισης της ορθογραφίας. Τα αιτήματα που συνήθως διατυπώνονται, κινούνται στην κατεύθυνση της απλοποίησης και του εξορθολογισμού του γραπτού οργάνου. Όμως η προοπτική ορθογραφικών αλλαγών, όσο περιορισμένης κλίμακας και αν είναι, βιώνεται από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού σαν απώλεια. Η δημόσια συζήτηση για την ορθογραφία χαρακτηρίζεται από την εξίσωση γλώσσα=γραφή, τη συνεχή σύγχυση μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου, την κρυφή γοητεία των κάθε είδους παραλογισμών, την αυταπάτη ότι οι κλασσικοί έγραφαν όπως εμείς, τη βαθύτατη πίστη ότι γράφουμε σύμφωνα με την ετυμολογία, την προσήλωση στην αιώνια και απαρασάλευτη ιστορική ορθογραφία.

Η ιστορία των γλωσσών έχει δείξει ότι όλα τα ενδεχόμενα είναι ανοιχτά: η ορθογραφία μιας γλώσσας μπορεί να μην αλλάξει καθόλου (στα μεσοδιαστήματα των ορθογραφικών μεταρρυθμίσεων), να αλλάξει ριζικά ή και εξ ολοκλήρου (π.χ. η αλλαγή αλφαβήτου στα ρουμανικά, στα τουρκικά και τα αλβανικά), να αλλάξει μόνο εν μέρει. Οι επιμέρους αλλαγές είναι ο κανόνας σε γλώσσες με σημαντικό σώμα γραμματείας, όπως η γαλλική, η αγγλική ή η ελληνική, οπότε το επίμαχο ερώτημα δεν είναι πλέον εάν η ιστορική ορθογραφία μπορεί να αλλάξει, αλλά ως προς τι κρίνεται απαραίτητο να αλλάξει. Με άλλα λόγια, η ιστορικότητα της ορθογραφίας είναι σχετική, και, από αυτή την άποψη, διαπραγματεύσιμη και παραβιάσιμη.

Σημαντικός διαπραγματευτής της ιστορικότητας της ορθογραφίας, ο Γεώργιος Χατζιδάκις υπογράμμιζε, στα τέλη του 19ου αιώνα, τη σημασία της δήλωσης του αρχαίου τύπου, του ετύμου, στην ορθογράφηση νεοελληνικών τύπων. Για την ονομαστική πληθυντικού οι γυναίκες, εισηγείται τη γραφή με οι, κατ' αναλογία με την ονομαστική του αρσενικού, καταρρίπτοντας τον αρκετά διαδεδομένο ισχυρισμό ότι υπήρξε φωνητική τροπή του αρχαιοελληνικού αι σε (TM) και

αδιαφορώντας, φυσικά, για το ευφυολόγημα ότι «διά της ορθογραφίας ταύτης αι γυναίκες μεταβάλλονται εις άνδρας».

Χρησιμοποιώντας το ίδιο κριτήριο, το κριτήριο του ετύμου, υποστηρίζει για την κοινολεκτούμενη στην εποχή του αιτιατική πληθυντικού τες (τιμες), τη γραφή τές και όχι τη χρησιμοποιούμενη επί αιώνες ταίς (τιμαίς) ενώ για τον τύπο τις (γυναίκες), τη γραφή τοίς (γυναίκες) κατ' αναλογία με τη «νέα» ονομαστική πληθ. οι (γυναίκες). Απορρίπτει δηλαδή τόσο τη γραφή τοίς, που υπαινίσσεται την παρουσία δοτικής, όσο και τη γραφή τις (γυναίκες), που είχε εισηγηθεί ο «αιρεσιάρχης» Ψυχάρης, και η οποία τελικά, σε πείσμα του επιχειρήματος του ετύμου, επικράτησε στη νέα ελληνική. Κατά τον ίδιο τρόπο, επικράτησε η γραφή των παλαιών δευτερόκλιτων ονομάτων με -ης, Αντώνης, Βασίλης κ.ο.κ., και όχι φυσικά η γραφή Αντώνις (<Αντώνιος), Βασίλεις (<Βασίλειος), που διασώζει το έτυμο.

Για να περάσουμε σε πιο πρόσφατες αλλαγές, η αποδοχή του συγκρητισμού μεταξύ οριστικής και υποτακτικής και στο επίπεδο της ορθογραφίας, με την κατάργηση των γραφών -η(ς) και -ωμεν/-ονται, να γράφει(ς), να γράφονται, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976/1981, φαίνεται σήμερα απολύτως αποδεκτή· κανείς δεν θεωρεί ότι θίγει την ιστορικότητα της γλώσσας. Την ίδια αποδοχή συναντά και η ιστορικά αυθαίρετη επέκταση της γραφής με -ει(ς) στους μεσοπαθητικούς τύπους: θα λυθεί, να φανεί κ.ο.κ., κι ας μην είχε ποτέ το απαρεμφατικό λείψανο καμμία σχέση με τη γραφή που επιβλήθηκε.

Από την άλλη, ενώ η φύση του τόνου στα νέα ελληνικά διαφέρει από εκείνη των αρχαίων (δυναμικός τόνος έναντι μελωδικού), το πέρασμα από την πολυτονική γραφή στη μονοτονική και απνευμάτιστη συναντά πολλές αντιστάσεις. Μισόν αιώνα πριν, το 1943, η κατάργηση των πνευμάτων και ο περιορισμός των τονικών σημείων σε πανεπιστημιακά συγγράμματα του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή είχε οδηγήσει στην πειθαρχική δίωξή του από τη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, γνωστή ως Δίκη των Τόνων. Σήμερα, 20 περίπου χρόνια μετά την επίσημη καθιέρωση του μονοτονικού, είναι κοινό μυστικό ότι εξακολουθεί να μην έχει την καθολική αποδοχή του πνευματικού ιδιαίτερα κόσμου, κι αυτό πέραν της παραδοσιακής διάκρισης μεταξύ δημοτικιστών - καθαρολόγων και ανεξαρτήτως ιδεολογικοπολιτικών τοποθετήσεων. Στην Ελλάδα της ΟΝΕ και των εκκλησιαστικών συλλαλητηρίων υπάρχουν άνθρωποι που θεωρούν το μονοτονικό τον σύγχρονο Δούρειο ίππειο για τον αφελληνισμό του ανάδελφου έθνους μας, και την «επιβολή» του υποκινούμενη άλλοτε από το Βατικανό, άλλοτε από σιωνιστικά κέντρα, άλλοτε από το πολυεθνικό κεφάλαιο, ενίοτε δε και από τα τρία μαζί!

Γεγονός πάντως είναι ότι μεγάλη μερίδα των πνευματικών ανθρώπων, ποιητών, συγγραφέων, εκδοτών, επιμελητών εκδόσεων, επιμένουν στην ιστορική ορθογραφία. Ενώ όμως σε γενικές γραμμές υποστηρίζεται το απαραβίαστο της ιστορικότητας του πολυτονικού, στην πράξη χρησιμοποιείται ένα πολυτονικό σύστημα «κολοβωμένο», στο οποίο έχει απαλειφθεί το τονικό σημείο της βαρείας (με διακριτό ρόλο στο τονικό σύστημα που επινόησαν οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί). Έχει επίσης απαλειφθεί σ' αυτό η άλλοτε μακρά και άλλοτε βραχεία φύση των δίχρονων φωνηέντων (λ.χ. στο θέμα των λέξεων θεωρούνται πάντα βραχεία), εφόσον δεν υπάρχει καμμία παράσταση στον ομιλητή της ελληνικής για το πώς προφερόταν στην κλασσική εποχή το βραχύ ι στη λέξη πατρίδα σε αντιδιαστολή με το μακρό ι στη σφραγίδα· από την άλλη πλευρά, η διάκριση αυτή είναι αδύνατον να επεκταθεί στις λέξεις που σχηματίστηκαν σε νεότερες εποχές, δεν υπάρχει δηλαδή τρόπος να απαντηθεί το ερώτημα εάν το ι του κρετίνοσ είναι βραχύ ή μακρό, για να πάρει οξεία ή περισπωμένη αντίστοιχα. Γεγονός αδιαμφισβήτητο είναι πως η κατάργηση της μακρότητας και της βραχύτητας, και η εξέλιξη της ελληνικής από γλώσσα με «μουσικό» τόνο σε γλώσσα με «δυναμικό» τόνο, είχε ήδη συντελεστεί κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες κι ας προσπαθούν ακόμη και σήμερα ορισμένοι να καταγράψουν με εργαλεία μέτρησης μακρές και βραχείες συλλαβές στη νέα ελληνική!

Η εμμονή διατήρησης ενός κάποιου πολυτονικού συστήματος, προκειμένου να μη διασπαστεί τουλάχιστον η εικόνα της γλωσσικής μας συνέχειας, γεννά με τη σειρά της νέα μυθεύματα, που συσκοτίζουν αδιαμφισβήτητα πορίσματα της επιστήμης. Ίσως η διατύπωση ενός μη ρηξικέλευθου δημοτικιστή, του ακαδημαϊκού Πέτρου Χάρη, πως γύρω από τη μονοτονική γραφή κονταροχτυπιούνται δύο κόσμοι ξένοι μεταξύ τους, οι Έλληνες που θέλουν να φαίνονται Έλληνες και οι Έλληνες που θέλουν να είναι Έλληνες, να αναδεικνύει το γεγονός ότι αυτό που εμφανίζεται ως κρίση της ορθογραφίας είναι στην πραγματικότητα κρίση της κοινωνίας.

Η Ελένη Καραντζόλα είναι ερευνήτρια στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου

Σπύρος Μοσχονάς

"Προτεραιότητα του προφορικού λόγου": έτσι επιγράφεται μία από τις "βασικές αρχές" της νεότερης γλωσσολογίας, που διατυπώνεται όπως ακριβώς επιγράφεται: ο προφορικός λόγος έχει προτεραιότητα έναντι του γραπτού. Πρόκειται για καταστατική αρχή. Συνήθως επεξηγείται με τις ακόλουθες εμπειρικές γενικεύσεις, που επέχουν και θέση επιχειρημάτων:

α. Φυλογενετική προτεραιότητα. Σε όλες τις γλωσσικές κοινότητες, όσο μπορούμε να ξέρουμε, η γραφή, αν ποτέ αναπτυχθεί, ακολουθεί την ανάπτυξη προφορικής γλώσσας. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν "προφορικές κοινωνίες" που δεν έχουν γραπτό κώδικα.

β. Οντογενετική προτεραιότητα. Κανένα παιδί δεν μαθαίνει πρώτα να γράφει και μετά να μιλάει.

γ. Γνωστική-μαθησιακή προτεραιότητα. Η ομιλία αναπτύσσεται με φυσικό τρόπο· για να μάθει το παιδί να μιλάει, αρκεί να εκτεθεί σε γλωσσικά ερεθίσματα. Αντίθετα, για να μάθει να γράφει τη γλώσσα του, απαιτείται συστηματική διδασκαλία.

δ. Δομική προτεραιότητα. Όλα τα συστήματα γραφής βασίζονται σε μονάδες του προφορικού λόγου· τα αλφαβητικά συστήματα στους φθόγγους, τα συλλαβικά στις συλλαβές, τα ιδεογραφικά στις λέξεις.

Με τον όρο "προτεραιότητα του προφορικού λόγου" επισημαίνεται, λοιπόν, κυρίως μια ειδίκευση ως προς το μέσον: η ανθρώπινη γλώσσα έχει πρωτίστως φωνητικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι αξιοποιεί τη φωνητική-ακουστική οδό επικοινωνίας, που είναι και η φυσικότερη από εξελικτική και βιολογική άποψη. Αντίθετα, η γραφή είναι σημειωτικό σύστημα εξαρτημένο και δευτερογενές: «ο μόνος λόγος ύπαρξης της γραφής είναι να παραστήσει τη γλώσσα» (Φ. ντε Σωσσύρ). Δεν είναι αδιαμφισβήτητη η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου.

«Ουσιωδώς μεταφυσική» τη θεωρεί ο Ζακ Ντερριντά. «Εξωτερικά» χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα που τη στηρίζουν ο Ρόυ Χάρρις, επειδή δεν επικαλούνται γενικές σημειολογικές αρχές, αλλά εμπειρικές γενικεύσεις. Αλλωστε, η ίδια η ύπαρξη της γραφής πιστοποιεί ότι η ανθρώπινη γλώσσα δεν χαρακτηρίζεται από απόλυτη ειδίκευση ως προς το μέσον, αλλά μάλλον από σχετική ανεξαρτησία· η γλώσσα μπορεί να "μεταφέρεται" από το ένα μέσον στο άλλο.

Από εμπειρική άποψη, η "προτεραιότητα του προφορικού λόγου" φαίνεται να υποτιμά τη σχετική αυτονομία της γραφής. Η γραφή δεν έχει μόνο "αναπαραστατική", "αρχαιακή" ή "μνημειακή" λειτουργία· ανταποκρίνεται σε πάμπολλες επικοινωνιακές ανάγκες και αναπτύσσει ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ειδολογία. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τη σημαντικά αυξημένη λειτουργικότητα της "εγγραμματοσύνης" στις σύγχρονες κοινωνίες και τις νέες μορφές που αποκτά στα νέα μέσα επικοινωνίας, δύσκολα θα υποστηρίξαμε ότι ο προφορικός λόγος έχει και λειτουργική προτεραιότητα έναντι του γραπτού. Η σύγκριση δεν μπορεί να είναι ποσοτική. Πολλοί μιλούν για δύο είδη πολιτισμού, ακόμα και για δύο συλλογικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης: τον προφορικό και τον εγγράμματο.

Όπως ιδιαίτερη σημασία αποκτά η γραφή στη διαδικασία τυποποίησης κοινής γλώσσας. Η γλωσσική τυποποίηση, φαινόμενο όλων των δυτικών κοινωνιών, περιλαμβάνει τη δημιουργία "γραφολέκτου" (μιας "κοινής γραφομένης" ή "φιλολογικής γλώσσας") και τη θέσπιση ορθογραφικών συμβάσεων. Η "πρότυπη" γλώσσα που προκύπτει από την τυποποίηση καθιερώνεται μέσω της παιδείας. Στην Ελλάδα, για πολλούς και διάφορους λόγους, γνωρίσαμε μια καθυστερημένη τυποποίηση, η διαμάχη για την οποία, γνωστή ως "γλωσσικό ζήτημα", κράτησε πολλά χρόνια. Άλλοι λαοί καθιέρωσαν δημόδη γλώσσα αιώνες νωρίτερα. Αυτή η καθυστερημένη τυποποίηση χρειάστηκε ν' αντιταχθεί σ' ένα πανίσχυρο πρότυπο, της καθαρεύουσας, το οποίο συνέχισε στην εποχή μας την παράδοση του κλασικισμού και του

αττικισμού, μια παράδοση που επιβίωσε με τα γραπτά κατάλοιπα μιας νεκρής γλώσσας. Απ' αυτήν ακριβώς την παράδοση θέλησε να διαφοροποιηθεί η νεότερη γλωσσολογία, προβάλλοντας την προτεραιότητα του προφορικού λόγου. Συνεπώς, η έμφαση στον προφορικό λόγο κάθε άλλο παρά υποτιμά τη σημασία της γραφής στη διαδικασία της τυποποίησης. Στο πλαίσιο της τυποποίησης, η προτεραιότητα του προφορικού λόγου έχει την αξία μιας λελογισμένης ρυθμιστικής αρχής. Μας λέει πού πρέπει να βασιστεί η τυποποίηση: στον προφορικό λόγο, στη δημόσια γλώσσα, και όχι σε αρχαϊστικά κείμενα. Η αρχή επέχει επίσης θέση μεθοδολογικής οδηγίας. Λέει στον γλωσσολόγο πού πρέπει να αναζητήσει τα δεδομένα του, ποιο πρέπει να είναι το γλωσσικό "υλικό" του, τα "παραδείγματά" του. Τέλος, η αρχή έχει ιδεολογικό χαρακτήρα ("επιστημολογικό", θα προτιμούσαν ορισμένοι), όπως προκύπτει από το ανατρεπτικό της περιεχόμενο, τη ρήξη με τη μεγάλη παράδοση του κλασικισμού. Χωρίς λοιπόν να υποτιμά τη σημασία της γραφής, η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου μάς ζητά να αντισταθούμε στην αποκτημένη συνήθεια να ταυτίζουμε τη γλώσσα με τη γραφή. Ας δούμε πότε αποκτάται αυτή η συνήθεια και ποιες προλήψεις την περιβάλλουν.

Με τη διαδικασία της τυποποίησης, η κοινή γλώσσα αποκτά λεξικά, γραμματικές και δασκάλους. Στα σχολεία διδάσκεται *d'apres le livre et par le livre*. Πηγαίνουμε στο σχολείο με γνώση της γλώσσας μας, αποκτάμε όμως εκεί τις μοναδικές μας γνώσεις για τη γλώσσα - και η γλώσσα του σχολείου είναι κυρίως γραπτή γλώσσα. Έτσι, μαθαίνουμε ότι η νέα ελληνική έχει επτά και όχι πέντε φωνήεντα, ότι τα δίψηφα φωνήεντα ει, οι, ου είναι δίφθογγοι, ότι τα συμφωνικά συμπλέγματα ξ και ψ είναι φθόγγοι κ.ο.κ. Εφεξής, θα δυσκολευτούμε ν' ανακαλύψουμε σ' αυτήν τη γνώση για τη γλώσσα τη γνώση της γλώσσας μας. Στο σχολείο λοιπόν γίνεται η πρώτη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή. Την ταύτιση αυτή τη διευκολύνουν ψυχολογικοί και σημειολογικοί παράγοντες. Η "οπτική εικόνα" είναι πιο καθαρή, πιο διαρκής, πιο σταθερή από την "ακουστική εικόνα". Η "ακουστική εικόνα" είναι φευγαλέα. Αν θέλαμε να κυριολεκτήσουμε, θα λέγαμε ότι δεν έχουμε άλλη "εικόνα" της γλώσσας από τη γραφή. Η γραφή, επιπλέον, οδηγεί σ' ένα αντικείμενο, σ' ένα υλικό προϊόν, το τελικό κείμενο. Ο προφορικός λόγος, αντίθετα, είναι μια συνεχής διαδικασία του υποκειμένου, γεμάτη προσπάθειες, δισταγμούς και αναδιατυπώσεις - όλο προσχέδια που δεν καταστρέφονται (M.A.K. Halliday). Στη σταθεροποίηση όμως του "οπτικού αντικειμένου" της γραφής συμβάλλει κυρίως ένας κοινωνικός παράγοντας, η ορθογραφία. Οι μόνοι απαρέγκλιτοι κανόνες που μαθαίνουμε είναι οι κανόνες της ορθογραφίας. Αρκεί ένα λάθος μας για να ρεζιλευτούμε. Αρκεί μια "ορθογραφική απλοποίηση" για να μας αποσυντονίσει. Μας είναι οικείες οι αντιστάσεις στο να γράψουμε το "τραίνο" με -ε, το "αντικρύζω" με -ι, το "ψέμμα" με ένα -μ. Οι αντιστάσεις αυτές ενισχύονται από πολιτισμικούς παράγοντες. Πολλοί θεωρούν "άλωση της γλώσσας" το μονοτονικό σύστημα, "καταστροφή" το λατινικό. Σαν "κίνδυνος για τη γλώσσα" αναγνωρίζεται οποιαδήποτε "αλλοίωση" της ορθογραφίας. Αν γλώσσα είναι η γραφή, τότε ο προφορικός λόγος δεν είναι γλώσσα.

Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι λοιπόν η αντίληψη ότι η προφορική γλώσσα είναι άναρχη, ότι δεν υπακούει σε κανόνες· ότι μόνον ο γραπτός λόγος μπορεί να είναι δομημένος· ότι μπορούμε μόνο να γράφουμε αλλά όχι και να μιλάμε "σωστά". Απόδειξη οι δεκάδες οδηγοί "σωστής χρήσης της γλώσσας", δηλαδή της γραφής. Συναφής είναι και η άποψη ότι τα προφορικά ιδιώματα είναι ευμετάβλητα και ασταθή, κι ας αναγνωρίζουμε σε διαλέκτους που δεν γράφτηκαν ποτέ μια συντηρητικότερη μορφή από αυτήν που επικράτησε στην κοινή γραφομένη, κι ας υπάρχουν προφορικές παραδόσεις εντελώς ανεξάρτητες από τη γραφή. Και είναι αλήθεια ότι με τη γραφή και την τυποποίηση προσπαθούν κάποτε τα "άτακτα" προφορικά ιδιώματα ν' αντισταθούν στην κυριαρχία μιας κοινής γλώσσας. Η συντηρητικότητα της γραφής σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή εδραιώνει, τέλος, την πεποίθηση ότι η γλώσσα είναι "μία και ενιαία", κυρίως στη διαχρονική της διάσταση. Εδραιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα δεν αλλάζει, δεν μεταβάλλεται, ή ότι, όσο κι αν αλλάζει, όσο κι αν μεταβάλλεται, η γραφή θα "μας ενώνει με το παρελθόν", αφού αυτή πρώτη έριξε γέφυρες στο μέλλον.

Ο Σπύρος Μοσχονάς είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμήμα ΕΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών

Πλούσιες και φτωχές γλώσσες

ΜΑΡΙΑ ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

Αξιολογούνται άραγε οι γλώσσες; Υπάρχουν δηλαδή γλώσσες επαρκείς και ανεπαρκείς, πολιτισμένες και πρωτόγονες, γλώσσες πλούσιες και φτωχές, ανώτερες και κατώτερες που θα αντιστοιχούσαν κατά συνέπεια σε ανώτερες και κατώτερες φυλές; Υπάρχουν ασφαλή επιστημονικά κριτήρια για τέτοιου είδους κατατάξεις; Για τους Έλληνες ομιλητές φαίνεται ότι τα ερωτήματα αυτά είναι λυμένα, και μάλιστα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την ελληνική γλώσσα. Θεωρούμε τη γλώσσα μας από τις πλουσιότερες του κόσμου και, μολονότι η διάκριση αυτή αφορά την αρχαία ελληνική, αγκαλιάζει οπωσδήποτε και τη νέα, τουλάχιστον όποτε υπάρξει αμφισβήτηση του κύρους της από τους ξένους.

Η γλωσσολογία, ωστόσο, έχει διαφορετική γνώμη ως προς το γενικότερο ζήτημα της αξιολογικής κατάταξης των γλωσσών. Κάθε γλώσσα, ως σύστημα επικοινωνίας των χρηστών της, θεωρείται απολύτως αυτάρκης για την κοινωνία που τη μιλά. Όσα στοιχεία (ήχους, λέξεις, δομές) χρειάζονται π.χ. οι αυτόχθονες της Αυστραλίας που μιλούν την άγνωστη σ' εμάς γλώσσα Έλγκαρ για να εκφράσουν τις έννοιες που τους ενδιαφέρουν και τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών, τόσα και έχουν επιλέξει για τη γλώσσα τους. Το ίδιο και οι Άγγλοι, οι Κινέζοι, οι Έλληνες κ.ο.κ. Δεδομένου λοιπόν ότι κάθε γλώσσα καλύπτει επαρκώς τις ανάγκες της κοινότητας που τη χρησιμοποιεί, όλες οι γλώσσες θεωρούνται καταστατικά ισότιμες. Η γλωσσολογία δεν δέχεται ότι υπάρχουν φυσικές γλώσσες «ανεπαρκείς», «πρωτόγονες» ή «κατώτερες», και τέτοιου είδους χαρακτηρισμούς τούς ανάγει σε εξωγλωσσικούς ιδεολογικούς μύθους.

Η επάρκεια κάθε γλώσσας ως προς τις ανάγκες της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί, όποια και αν είναι η εξέλιξη που θα ακολουθήσει στην ιστορική της πορεία, αναπτυξιακή ή συρρικνωτική, βασίζεται σε μια πολύ βαθύτερη διάσταση, η οποία έχει σχέση με την ίδια τη φύση των γλωσσών. Καθεμία από τις γλώσσες που ξέρουμε και έχουμε μελετήσει, όσο «απολίτιστη» και αν μας φαίνεται η κοινωνία που τη μιλά, έχει αποδειχθεί ότι ως κώδικας επικοινωνίας είναι το ίδιο πολύπλοκος και το ίδιο εξελιγμένος με τον κώδικα κάθε μεγάλης δυτικής ή άλλης χώρας που έχουμε συνήθως ως πρότυπο. Κάθε δήθεν «πρωτόγονη» γλώσσα που μας είναι γνωστή παρουσιάζει, χωρίς εξαίρεση, όλες τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις γλώσσες από τα πολύ ατελέστερα συστήματα επικοινωνίας των ζώων ή τους τεχνητούς κώδικες (π.χ. των σημάτων της τροχαίας κ.ά.). Τα σημαντικότερα από αυτά είναι: πρώτον, ότι κάθε ανθρώπινη γλώσσα βασίζεται στον συνδυασμό μονάδων χωρίς νόημα (των ήχων), έτσι ώστε να δημιουργούνται μονάδες με νόημα (οι λέξεις) και να εκφράζεται με απόλυτη οικονομία ολόκληρη η ανθρώπινη εμπειρία. Και δεύτερον, ότι κάθε γλώσσα οργανώνεται περαιτέρω θέτοντας κανόνες και νόμους στο φωνολογικό της σύστημα, τον σχηματισμό των λέξεών της, τη σύνταξή της. Και κάθε δήθεν «πρωτόγονη» γλώσσα έχει τέτοιους κανόνες, το ίδιο αυστηρούς με τις λεγόμενες «πολιτισμένες» γλώσσες. Αν κανείς τούς παραβεί, δεν θα μπορέσει να συνεννοηθεί με αυτούς που τη μιλούν, με τον ίδιο τρόπο που, αν παραβεί κανείς τους κανόνες της γαλλικής, δεν θα μπορέσει να συνεννοηθεί σωστά με τους γαλλόφωνους. Άρα είναι το ίδιο γλώσσα με τις γλώσσες-πρότυπα που ξέρουμε και εκτιμούμε, όχι λιγότερο.

Η περιοχή όπου εντοπίζονται διαφορές και ξεγελούν την κρίση μας είναι το λεξιλόγιο. Πράγματι, οι γλώσσες παρουσιάζουν διαφορές ως προς το λεξιλόγιό τους, ανάλογα με τους τομείς του φυσικού περιβάλλοντος που έχουν σημασία για την κοινωνία τους ή με τις δραστηριότητες που έχουν αναπτύξει. Π.χ. λέγεται ότι οι Εσκιμώοι έχουν πλουσιότερο λεξιλόγιο για την ποιότητα και τις μορφές του χιονιού, ενώ οι Άραβες για τις καμήλες και την έρημο, αλλά και τα μαθηματικά. Οι Ιταλοί ανέπτυξαν ορολογία για τη μουσική αλλά και για τα διάφορα είδη ζυμαρικών. Οι Γάλλοι για τη μόδα, την κουζίνα και τη διπλωματία. Στους αρχαίους Έλληνες οφείλουμε πολλούς όρους της φιλοσοφίας, στους Ρωμαίους το νομικό λεξιλόγιο κ.ο.κ.

Οι τομείς τους οποίους έχει αναπτύξει μια κοινωνία και συνεπώς το λεξιλόγιο της γλώσσας που τους εκφράζει αντικατοπτρίζουν στα μάτια μας τον πολιτισμό της. Ωστόσο, η ίδια γλώσσα σε άλλες περιστάσεις θα μπορούσε να εκφράσει οποιονδήποτε άλλον πολιτισμό. Θα προσάρμοζε κατάλληλα τα συγκεκριμένα στοιχεία της και κυρίως το λεξιλόγιό της (δηλαδή το γλωσσικό επίπεδο με τη μεγαλύτερη ρευστότητα), αλλά δεν θα χρειαζόταν να μεταβάλει καμία από τις συστατικές κατηγορίες ή τις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν από κοινού όλες τις ανθρώπινες γλώσσες που ξέρουμε. Αν π.χ. μια κοινότητα του Αμαζονίου αποφάσιζε ότι της είναι χρήσιμο να αναπτύξει τη νομική επιστήμη, θα χρειαζόταν να προσαρμόσει το λεξιλόγιό της στις νέες απαιτήσεις, το αντίστοιχο όμως θα συνέβαινε αν ελληνόφωνες κοινότητες πήγαιναν να ζήσουν στη ζούγκλα του Αμαζονίου.

Οποιαδήποτε γλώσσα χρειαστεί να εξυπηρετήσει τις εκφραστικές ανάγκες μιας κοινωνίας που αναπτύσσεται και σε άλλους τομείς έχει τη δυνατότητα εγγενώς, από τη φύση της, ως επικοινωνιακό σύστημα, να το κάνει. Θα δημιουργήσει καινούριες λέξεις ή καινούριες σημασίες, χρησιμοποιώντας πάντα βέβαια το φωνολογικό, μορφολογικό και συντακτικό της σύστημα και τους κανόνες που τα διέπουν. Είναι λάθος να πιστεύεται ότι οι διαφορές των γλωσσών στους συγκεκριμένους τομείς που τις συγκροτούν σημαίνουν και διαφορές στη δυνατότητα ή την ικανότητα να εκφράζουν τα οποιαδήποτε νοήματα και τις σχέσεις μεταξύ τους.

Δεδομένου λοιπόν ότι όλες οι γλώσσες του κόσμου, χωρίς εξαίρεση, εμφανίζουν τις ίδιες κατηγορίες στοιχείων και ιδιοτήτων και λειτουργούν με τις ίδιες διαδικασίες, η όποια έλλειψη ισορροπίας τις διακρίνει στο μυαλό των ανθρώπων μπορεί να εξηγηθεί μόνο σε σχέση με το κύρος του πολιτισμού που εκφράζει η καθεμία. Οι πολιτισμοί όμως είναι και αυτοί αποτέλεσμα ιστορικών και κοινωνικοοικονομικών συγκυριών και δεν μπορούν να αξιολογούνται έξω από την κοινωνία και τις συνθήκες που τους γέννησαν. Και οπωσδήποτε δεν νοείται να αξιολογούνται ως δημιουργήματα «ανώτερων» φυλών. Όπως δεν υπάρχουν «ανώτερες» φυλές αλλά μόνο φυλές διαφορετικές μεταξύ τους, έτσι δεν υπάρχουν και «ανώτερες» γλώσσες ως έκφραση «ανώτερων» πολιτισμών. Υπάρχουν μόνο γλώσσες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα επιμέρους στοιχεία τους, όχι όμως ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που συνιστούν το φαινόμενο γλώσσα. Αν οι γλώσσες ενσωματώνουν την ιστορία και τον πολιτισμό της κοινότητας που τις χρησιμοποιεί, το κάνουν όλες με τα ίδια γλωσσικά μέσα. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία ή αξιολογική ιεράρχηση βασίζεται σε εξωγλωσσικές συμβολικές επενδύσεις, που ανάγονται εντέλει στον χώρο του ρατσισμού, των αντιεπιστημονικών και αυθαίρετων διακρίσεων δηλαδή, αναπαράγοντας τις μεθόδους του και στο πεδίο της γλώσσας. Από αυτήν την άποψη είναι και εδώ επικίνδυνες.

Η Μαρία Κακριδή-Φερράρι είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών